

Informatie voor de docent(e)

Educatief programma Grebbeberg

voor de basisvorming vmbo, havo of vwo

'Daar spraken wij nooit over'

Tentoonstelling over verwerking van oorlogsleed van nabestaanden en militairen in de strijd rond de Grebbeberg, mei 1940

Inhoud

A. Over dit programma	3
Inleiding	3
De tentoonstelling	4
Het educatief programma	4
<i>Doelen</i>	4
<i>Vorbereiding</i>	6
<i>Aanvullende informatie</i>	7
<i>Kosten</i>	7
<i>Tijdsduur</i>	7
<i>Openingstijden</i>	8
<i>Adres en bereikbaarheid</i>	8
<i>Reserveren</i>	9
B. Uitvoering van het programma: routing en opdrachten	10
C. Bijlagen	14
BIJLAGE 1: Algemene inleiding, het open veld voor de stoplijn	14
1. Algemene inleiding	14
2. De Roggeakker	14
BIJLAGE 2: Militair ereveld Grebbeberg	16
BIJLAGE 3: Kazemat en loopgraaf in de stoplijn	17
1. De kazemat	17
2. De loopgraaf in de stoplijn	18
BIJLAGE 4: De tentoonstelling	19
Inleiding op het tentoonstellingsonderwerp	19
BIJLAGE 5: De discussie	20
1. Inleiding discussie	20
2. Antwoorden op de vragen	20
BIJLAGE 6: Aanvullende informatie: tentoonstellingsteksten	25
BIJLAGE 7: Aanvullende informatie: tekst boek	27
Plattegrond	cover

A. Over dit programma

Inleiding

Het informatiecentrum. Foto: Fred Bijsmans

In 2005 is in het informatiecentrum op het militair ereveld Grebbeberg de permanente tentoonstelling geopend '*Daar spraken wij nooit over*'. Bij deze tentoonstelling is een educatief programma ontwikkeld voor leerlingen van de basisvorming vmbo, havo en vwo. Het programma gaat uit van een bezoek aan het militair ereveld, de

tentoonstelling, een op de Grebbeberg gelegen kazemat (een verdedigingswerk uit de Tweede Wereldoorlog) en een gereconstrueerde loopgraaf.

De Grebbeberg en het daarop gelegen militair ereveld zijn onlosmakelijk verbonden met de Tweede Wereldoorlog. De Grebbeberg was in 1939 - '40 een strategische plek in de verdediging van Nederland. Een groot deel van het Nederlandse leger werd hier gelegerd om de Duitse opmars naar het Westen tegen te houden. Een tweetal gerestaureerde kazematten en een stuk gereconstrueerde loopgraaf (onderdeel van de zogenaamde stoplijn) herinneren aan deze verdedigingslinie.

Tijdens de strijd in de meidagen van 1940 werd op de Grebbeberg hevig gevochten: aan Nederlandse zijde sneuvelden meer dan 400 militairen. Vlak na de strijd werden de gesneuvelden op de Grebbeberg begraven. Na de Duitse bezetting is de begraafplaats een militair ereveld geworden. Honderden witte, in strakke rijen opgestelde grafstenen geven de namen weer van de militairen die voor de vrijheid van ons land zijn gesneuveld.

In het informatiecentrum op dit ereveld is de permanente tentoonstelling '*Daar spraken wij nooit over*' gratis te bezoeken. De tentoonstelling geeft een beeld van de strijd op de Grebbeberg, waarbij de ervaring met oorlogsgeweld en de verwerking van het oorlogsleed door militairen en nabestaanden van gesneuvelde militairen centraal staan.

De tentoonstelling en het educatief programma zijn een initiatief van de Oorlogsgravenstichting. Deze stichting onderhoudt (onder andere) het militair ereveld.*

* Aanvullende informatie over de Oorlogsgravenstichting kunt u vinden op pagina 62 (deze tekst is ook te vinden op pagina 55 van het boek '*Daar spraken wij nooit over*') en de internetsite www.ogs.nl.

De tentoonstelling

De tentoonstelling is chronologisch ingedeeld in vier thema's:

1. Voorgeschiedenis Tweede Wereldoorlog
2. Mobilisatieperiode
3. De strijd op de Grebbeberg
4. Bezetting van Nederland en de periode daarna

Per thema worden in korte filmpjes de persoonlijke belevenissen verteld van drie militairen die op of rond de Grebbeberg hebben gevochten. De verhalen worden verteld door de heer N.W. (Wim) Lingen, een reserve-eerste luitenant die de strijd heeft overleefd; de heer T. (Teun) Vermeer, zoon van de gesneuvelde korporaal Jaap Vermeer en de heer A.J. (Johan) Heinen, broer van de gesneuvelde soldaat Jan Heinen.

Wim Lingen gaat in op zijn ervaringen met oorlogsgeweld en de verwerking daarvan. Teun Vermeer en Johan Heinen vertellen over de verwerking van het plotselinge verlies van een gezinslid.

In de tentoonstelling staan de persoonlijke films letterlijk centraal; er omheen wordt de historische context weergegeven. Op deze wijze worden de drie personen en hun verhalen 'in hun tijd geplaatst'.

De drie hoofdpersonen geplaatst in hun tijd: vredig Nederland in het interbellum. Foto: Han Meeter

In **bijlage 5** wordt dieper ingegaan op de inhoud van de tentoonstelling.

Het educatief programma

Doelen

Met het educatief programma wordt beoogd dat leerlingen zich inleven in:

- het strijden voor de vrijheid van landgenoten als dienstplichtig soldaat;
- de persoonlijke beleving van een oorlog als dienstplichtig soldaat en het verwerken van deze (vaak) traumatische ervaring;
- het verliezen van een familielid aan oorlogsgeweld.

De persoonlijke verhalen van de heren Lingen, Vermeer en Heinen geven de jongeren inzicht in de beleving van de mobilisatie, de strijd en de verwerking van (de gevolgen van) het oorlogsgeweld. Hoe is het om als vader het gezin te moeten verlaten en aan het front door een vijand te worden beschoten? Wat betekent het voor de nabestaanden als een vader of broer in de strijd sneuvelt?

Door kennis te nemen van de inhoud van de tentoonstelling en hierover te discussiëren krijgen de leerlingen bovendien inzicht in:

- de verschillende oorzaken die leidden tot de Tweede Wereldoorlog;
- de rol van opvattingen en handelingen van individuen en groepen (de drie militairen en de maatschappij);
- hoe deze opvattingen en handelingen (mede) worden bepaald door factoren als afkomst, religie, opleiding en sekse;
- opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden, ermee rekening houdend dat deze mensen niet over dezelfde kennis konden beschikken als wij nu;
- het verschil of de overeenkomsten tussen opvattingen, waarden en motieven waardoor mensen in het verleden werden geleid en opvattingen, waarden en motieven van henzelf en anderen nu;
- verschillende reacties van de nabestaanden van de gesneuvelde militairen;
- de betekenissen van het herdenken van de Tweede Wereldoorlog en de rol die het militair ereveld Grebbeberg en de Oorlogsgravenstichting daarin spelen.

Oorzaken die leidden tot WO-II. Foto: Han Meeter

Deze doelen zijn gerelateerd aan de *kerndoelen basisvorming geschiedenis* die in 1998 zijn vastgesteld. Relevante kerndoelen uit deze lijst zijn:

• *Domein A: geschiedkundige vaardigheden*

3*. De leerlingen kunnen verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen. In dat verband kunnen zij:

- directe en indirecte oorzaken onderscheiden;
- de aanleiding herkennen als de meest directe oorzaak;
- de rol van opvattingen en handelingen van individuen en groepen herkennen;
- onderscheid maken tussen oorzaken van meer en minder belang;
- gevolgen die op korte termijn spelen onderscheiden van gevolgen op lange termijn.

4. De leerlingen kunnen zich een weloverwogen beeld vormen van historische gegevens. In dat verband kunnen zij:

- rekening houden met de standplaatsgebondenheid van de bronnen en met de eigen standplaatsgebondenheid;
- gegevens beoordelen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit;
- een beredeneerde conclusie formuleren.

* Nummering correspondeert met de originele lijst

5. De leerlingen kunnen ten aanzien van een gegeven of door hen zelf gestelde vraag een eigen standpunt weergeven en beargumenteren. In dat verband kunnen zij:

- zich verplaatsen in opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden, ermee rekening houdend dat deze mensen niet over dezelfde kennis konden beschikken als wij nu;
- opvattingen, waarden en motieven, waardoor mensen in het verleden werden geleid, vergelijken met opvattingen, waarden en motieven van henzelf en anderen nu.

• *Domein H: Internationale ontwikkelingen*

20. De leerlingen kunnen weergeven hoe verschillende oorzaken leidden tot de Tweede Wereldoorlog. In dat verband kunnen zij aandacht besteden aan:

- de doorwerking van de Eerste Wereldoorlog;
- de relatie tussen de economische crisis en de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland;
- de rol en positie van verschillende mogendheden.

22. De leerlingen kunnen verschillen in reacties van de Nederlandse bevolking op de Duitse bezetting herkennen. Zij kunnen verschillende betekenissen van het herdenken van de Tweede Wereldoorlog verklaren en daarbij de beeldvorming in Nederland over Duitsland betrekken.

Vorbereiding

Het educatieve programma is gebaseerd op een deelname van ongeveer 24 leerlingen. Maximaal kunnen 36 leerlingen per keer deelnemen. Omdat de Oorlogsgravenstichting beperkte begeleidingsmogelijkheden heeft, wordt de participerende school gevraagd zelf minimaal twee begeleiders af te vaardigen (voor een groep met minder dan twaalf leerlingen volstaat één begeleider).

Door een klas met meer dan twaalf leerlingen in twee groepen te splitsen, kan de ene groep de tentoonstelling bezoeken en de andere - tegelijkertijd - de kazemat en de loopgraaf in de stoplijn. Hierna wisselen zij van programmaonderdeel. Iedere groep heeft een eigen begeleider nodig.

Er zijn vijf momenten waarop een inhoudelijke inbreng van de begeleiders is gewenst, namelijk bij:

1. de verwijzing naar het open veld naast de parkeerplaats van het ereveld (hier lag de stoplijn - een onderdeel van de Nederlandse verdediging);
2. de toelichting op het ereveld;
3. de toelichting op de kazemat en de loopgraaf in de stoplijn;
4. de inleiding op het tentoonstellingsonderwerp;
5. de begeleiding van de discussie.

Dit educatief programma voorziet in alle noodzakelijke informatie voor de toelichtingen en de discussiebegeleiding. Deze (beknopte en één op één te gebruiken) informatie wordt respectievelijk in de bijlagen 1 tot en met 5 weergegeven.

Doordat de klas bij de punten 3 en 4 in twee groepen moet worden gesplitst, worden beide begeleiders geadviseerd de informatie in de bijlagen 3 en 4 te lezen. Voor de overige toelichtingen - die aan de hele klas tegelijk kunnen worden gegeven - en de discussiebegeleiding hoeft slechts één begeleider zich in te lezen.

Het is de school uiteraard geheel vrij een keuze te maken uit de vijf eerdergenoemde onderdelen en een eigen programma samen te stellen.

NB: De leerlingen dienen in de loop van het programma de antwoorden van een drietal vragen te noteren. Het verdient daarom aanbeveling pennen en papier naar het ereveld mee te nemen.

Aanvullende informatie

In principe volstaat de informatie in de bijlagen 1 tot en met 5 als voorbereiding op het bezoek aan de Grebbeberg. Begeleiders die zich verder willen verdiepen kunnen aanvullende informatie vinden in de bijlagen 6 en 7, in het boek bij de tentoonstelling en op internet.

- In **bijlage 6** zijn de voor dit programma relevante tentoonstellingsteksten opgenomen.

Mobilisatieperiode. Foto: Han Meeter

- De inhoud van de tentoonstelling wordt uitgebreid beschreven in het boek '*Daar spraken wij nooit over. Verwerking van oorlogsleed van nabestaanden en militairen in de strijd rond de Grebbeberg, mei 1940*'. De tekst van dit boek wordt u gratis ter beschikking gesteld in **bijlage 7**. Het geïllustreerde en ingebonden boek (à 5 euro inclusief verzendkosten) is te bestellen bij de Oorlogsgravenstichting: telefoon 070 - 313 10 80, e-mail info@ogs.nl.

- Internet: www.ogs.nl en www.grebbeberg.nl.

Kosten

Deze schriftelijke begeleiding en de deelname aan het programma zijn gratis.

Tijdsduur

Hoe lang het programma in beslag zal nemen is afhankelijk van de grootte van de groep. Bij 24 leerlingen kan men rekenen op een duur van ongeveer één tot anderhalf uur.

In deel B van dit programma wordt per te bezichtigen onderdeel een indicatieve tijdsduur gegeven.

Openingstijden

Het ereveld Grebbeberg en het informatiecentrum op het ereveld zijn dagelijks van 9.00 tot 17.00 uur toegankelijk. Op zaterdagen, zon- en feestdagen is er geen beheerder aanwezig.

Een loopgraaf in de tentoonstelling gunt de bezoeker een blik op de strijd. Foto: Han Meeter

Adres en bereikbaarheid

• Adres:

Grebbeweg 123
3911 AV RHENEN

De Grebbeweg (de N225) loopt tussen Rhenen en Wageningen.

• Routebeschrijving:

Vanaf de A50 (Apeldoorn of Arnhem):

- Afrit 23 (Veenendaal), richting Rhenen.
- Volg de Provinciale Weg N233.
- U passeert het dorp Rhenen (rechts).
- Na het viaduct slaat u rechtsaf, De Stikke Hucht op.
- Bovenaan bij de verkeerslichten gaat u rechtsaf (richting 'Dierenpark Ouwehand').
- U passeert het Dierenpark Ouwehand (links). Het ereveld ligt even verderop in de bossen aan de linkerkant. Op borden langs de weg wordt naar het 'militair ereveld Grebbeberg' verwezen.

Vanaf de A15:

- Afrit 35 (Rhenen, Kesteren), richting Rhenen.
- Volg de Provinciale Weg N233.
- Na de brug over de Rijn eerste afslag naar rechts, de Zwarteweg op (richting 'Dierenpark Ouwehand').
- Bovenaan bij de verkeerslichten gaat u rechtsaf, de N255 op (richting 'Dierenpark Ouwehand').

- U passeert het Dierenpark Ouwehand (links). Het ereveld ligt even verderop in de bossen aan de linkerkant. Op borden langs de weg wordt naar het 'militair ereveld Grebbeberg' verwezen.

Bussen kunnen parkeren op de parkeerplaats naast het ereveld (zie plattegrond).

• Bereikbaarheid met het openbaar vervoer:

Vlakbij het ereveld is een bushalte. Vanaf het treinstation in Rhenen neemt u de bus richting Wageningen. Vanaf het station is het naar de halte 'militaire begraafplaats Rhenen' slechts enkele minuten rijden.

Vanaf busstation Wageningen (vlakbij het treinstation) neemt u de bus richting Amersfoort. Vanaf het station is het naar de halte 'militaire begraafplaats Rhenen' ongeveer 7 minuten rijden.

Voor actuele vertrektijden en buslijnummers kunt u contact opnemen met 'Openbaar vervoer reisinformatie': telefoon 0900-9292, internet www.9292ov.nl.

Reserveren

Om te voorkomen dat twee of meer klassen tegelijk de tentoonstelling willen bezoeken adviseren wij u te reserveren.

Voor reserveringen en meer informatie kunt u contact opnemen met de afdeling Voorlichting van de Oorlogsgravenstichting: telefoon 070 - 313 10 80, e-mail info@ogs.nl.

B. Uitvoering van het programma: routing en opdrachten

Het programma begint op de parkeerplaats naast het ereveld. Hier verzamelen.

1. Algemene inleiding en de Roggeakker (duur: ongeveer 5 minuten)

Op de parkeerplaats spreekt één van de begeleiders de klas toe met een algemene inleiding op de strijd tegen de Duitsers op en rond de Grebbeberg. Hierna kan de klas worden gewezen op de open plek in het bos (in de richting Rhenen, zie ook de plattegrond) als illustratie van het verhaal over de stoplijn. Voor informatie over de inleiding en de stoplijn zie [bijlage 1](#).

Na deze toelichting loopt men van de parkeerplaats naar het ereveld.

2. Het militair ereveld Grebbeberg (duur: ongeveer 5 minuten)

Op het ereveld vertelt één van de begeleiders over de functie en geschiedenis van het ereveld. Voor informatie zie [bijlage 2](#).

Eventueel kan de informatie in de vorm van vraag en antwoord worden overgebracht, bijvoorbeeld als de begeleider de volgende vragen aan de leerlingen stelt:

- Wie liggen er in de graven?
- Waarom liggen die graven juist hier?
- Waarom zien de graven er allemaal hetzelfde uit?

Op dit punt dient de klas te worden gesplitst in de groepen A en B. Aan elk groepje wordt een begeleider toegevoegd.

Groep A doet eerst programmaonderdeel 3, daarna 4.

Groep B doet eerst programmaonderdeel 4, daarna 3.

3. De kazemat en de gereconstrueerde loopgraaf in de stoplijn (duur: ongeveer 35 minuten)

Men loopt naar de kazemat (zie plattegrond).

De begeleider geeft een uitleg bij de kazemat. Voor informatie zie [bijlage 3](#).

Men loopt naar de gereconstrueerde loopgraaf (zie plattegrond).

De begeleider vertelt over de loopgraaf. Voor informatie zie [bijlage 3](#).

Na het bezoek aan de gereconstrueerde loopgraaf loopt men terug naar het ereveld. Daar kunnen de leerlingen zoeken naar de graven van Jaap Vermeer en Jan Heinen (de gesneuvelde militairen die worden genoemd in de tentoonstelling).

Aanwijzing voor de docent(e): Jaap Vermeer ligt in rij 6 onder grafnummer 26; Jan Heinen ligt in rij 2 onder grafnummer 3.

4. De tentoonstelling in het informatiecentrum (duur: ongeveer 35 minuten)

Men loopt naar de ingang van het informatiecentrum (zie plattegrond).

In verband met de geringe ruimte in het informatiecentrum dient de groep (zowel A als B) vóór het betreden van de tentoonstellingsruimte nogmaals te worden gesplitst. Er kunnen zes leerlingen tegelijk een thema bekijken - de groep dient dus te worden opgesplitst in kleinere groepjes van zes.

De zes leerlingen dienen koppels te vormen en gezamenlijk af te spreken welk koppel het verhaal van welke militair gaat volgen. De keuze bestaat uit:

- reserve-eerste luitenant Wim Lingen;
- korporaal Jaap Vermeer;
- soldaat Jan Heinen.

Jaap Vermeer

De eerste groep van zes leerlingen loopt de ruimte van thema 1 binnen (voorgeschiedenis Tweede Wereldoorlog). Van elk koppel kan één leerling de film over de betreffende militair bekijken, de ander de overige informatie (algemeen tijdsbeeld). Hierna wisselen de twee leerlingen - beide zien dus zowel de film als de overige informatie.

NB: Wil de begeleider erop toezien dat in de tentoonstellingsruimte niets wordt vernield?

Zodra de eerste groep van zes leerlingen doorloopt naar thema 2 kan de tweede groep de ruimte van thema 1 binnenlopen. Enzovoort.

Wachtenden kunnen alvast nadenken over een drietal vragen die bij de discussie gesteld zullen worden. De antwoorden dienen door iedere leerling te worden opgeschreven:

- Hoe zou je het vinden te worden opgeroepen om strijd te leveren ter verdediging van Nederland en de vrijheid?
- Wat is voor jou 'vrijheid'? Welke vrijheden en (persoonlijke) rechten zouden moeten worden verdedigd?
- Kun jij je voorstellen hoe het zou zijn zelf betrokken te raken in een dergelijke strijd? Waar zou je het bangst voor zijn?

Nadat groep B de graven heeft gevonden (programmaonderdeel 3) en groep A klaar is in de tentoonstelling (programmaonderdeel 4) voegen de groepen zich bij elkaar.

5. De discussie (duur: ongeveer 20 minuten)

De begeleider(s) start(en) met de leerlingen een discussie. Eventueel kunnen de leerlingen eerst in drie groepen worden verdeeld, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar het verhaal van de militair dat een koppel heeft gevolgd.

De begeleider stelt de leerlingen vragen over de tentoonstelling en discussieert met hen over de antwoorden. De volgende vragen kunnen aan de orde komen:

- Wat is dienstplicht?
- Hoe zou de leerling het vinden te worden opgeroepen om strijd te leveren ter verdediging van Nederland en de vrijheid?
- Wat verstaat de leerling onder vrijheid? Welke vrijheden en (persoonlijke) rechten zouden moeten worden verdedigd?
- Hoe vond Wim Lingen het te worden opgeroepen om strijd te leveren?
- Hoe vond Jaap Vermeer het te worden opgeroepen om strijd te leveren?
- Hoe vond Jan Heinen het te worden opgeroepen om strijd te leveren?
- Noem een paar gevoelens en ervaringen die volgens de leerlingen de militairen tijdens de strijd gehad kunnen hebben.
- Kan de leerling zich inleven in hoe het zou zijn als militair betrokken te raken in een dergelijke strijd?

Wim Lingen en zijn vrouw

Jan Heinen

- Waar zou de leerling het bangst voor zijn?
- Kon Wim Lingen zijn oorlogservaringen goed verwerken of niet? Waar blijkt dat uit?
 - Hoe gingen de familieleden van Jaap Vermeer met zijn dood om? Hoe verwerkten zij het verlies?
 - Hoe gingen de familieleden van Jan Heinen met zijn dood om? Hoe verwerkten zij het verlies?
 - Welke zaken en omstandigheden maakten het voor Wim Lingen en de nabestaanden Teun Vermeer en Johan Heinen moeilijk hun oorlogsleed te verwerken? Wat werkte mee?

Voor antwoorden op deze vragen zie **bijlage 5**.

Na de discussie kan het bezoek aan het ereveld worden afgesloten.

C. Bijlagen

BIJLAGE 1

Algemene inleiding, het open veld voor de stoplijn

1. Algemene inleiding

In de nacht van 9 op 10 mei 1940 valt het Duitse leger Nederland binnen. Doel: de bezetting van ons land.

Nederland raakt daarmee actief betrokken bij de Tweede Wereldoorlog. Het is de enige oorlog in de twintigste eeuw die ons land op haar grondgebied meemaakt.

De strijd duurt slechts vijf dagen. Op 14 mei 1940 geeft Nederland zich over.

Hoewel kort, is de strijd op sommige plaatsen hevig. Vooral op en rond de Grebbeberg wordt fel gevochten. Hier ligt een groot deel van het Nederlandse leger met de opdracht de Duitse opmars naar het Westen koste wat kost tegen te houden. De Duitsers weten echter de Nederlandse linies te doorbreken.

Aan het einde van de strijd zijn op en rond de Grebbeberg meer dan 400 Nederlandse militairen gesneuveld. Hoeveel Duitse militairen het gevecht niet hebben overleefd, is onbekend.

In de dagen direct na de capitulatie worden de doden begraven op de Grebbeberg zelf, op een speciaal daarvoor ingerichte begraafplaats. Na de oorlog is dit het militair ereveld Grebbeberg geworden.

2. De Roggeakker

De Nederlandse verdediging op en rond de Grebbeberg bestaat uit vier verschillende verdedigingsstroken. Dit zijn, van oost naar west:

1. *de voorposten*

De voorposten, ten oosten van de Grebbeberg, bestaan uit kleine groepjes soldaten, verschanst in zelfgebouwde loopgraven en eenvoudige met hout versterkte schuilnissen.

2. *de frontlijn*

Deze strook, óp de Grebbeberg, wordt gevormd door zware betonnen kazematten, gietstalen koepelkazematten, diverse wapenopstellingen en loopgraven. Voor alle militairen in de frontlijn geldt het absolute verbod 'om eenig te verdedigen terreingedeelte prijs te geven'.

3. *de stoplijn*

Deze strook, achter de frontlijn, moet een eventuele doorbraak opvangen. Ook de militairen in de stoplijn dienen te allen tijde stand te houden.

4. de ruglijn

De ruglijn, ten westen van de Grebbeberg, loopt grofweg evenwijdig aan de noord-zuid lopende spoorlijn nabij Rhenen.

In de richting van Rhenen is, vanaf de parkeerplaats naast het ereveld, een open veld te zien: de Roggeakker. Aan de overzijde van de Roggeakker, aan de bosrand, lag de stoplijn. De stoplijn werd juist hier aangelegd omdat de akker de soldaten een vrij schootsveld gaf.

Op de oorspronkelijk plek is een loopgraaf gereconstrueerd die deel uitmaakte van de stoplijn.

BIJLAGE 2

Militair ereveld Grebbeberg

Het militair ereveld Grebbeberg bij Rhenen is de laatste rustplaats van meer dan 400 Nederlandse militairen die in mei 1940 sneuvelden in de strijd tegen de Duitsers. Zij zijn begraven in de grond die zij met hun leven hebben verdedigd.

Na de overgave worden de Nederlandse en Duitse slachtoffers op de plaats van het strijdtoneel begraven. Gedurende de oorlogsjaren worden op het ereveld enkele monumenten opgericht ter nagedachtenis aan de gevallen kameraden van de diverse regimenten die op en om de Grebbeberg hebben gestreden.

Na de oorlog worden de stoffelijke resten van de Duitse militairen overgebracht en herbegraven op de begraafplaats voor Duitse gesneuvelden in Ysselsteyn (Limburg).

Foto: Fred Bijsmans

Sinds 1946 worden op de Grebbeberg regelmatig militairen herbegraven die elders in Nederland in die meidagen zijn gesneuveld en in familiegraven lagen begraven. Het ereveld telt nu ruim 800 graven - hun aantal groeit nog steeds.

Al in 1942 werd besloten om geen toestemming meer te verlenen aan familie om een eigen steen te plaatsen op een oorlogsgraf. Het toenmalige Departement van Defensie wilde overal eenzelfde model grafzerk. In 1967 werden de huidige gelijkvormige grafstenen geplaatst.

Ieder jaar worden op 4 mei de gevallen herdacht. Op tweede pinksterdag (de dag in mei 1940 waarop de Nederlandse verdediging op de Grebbeberg zich verslagen wist) herdenkt het voormalig 8-ste Regiment Infanterie, dat gelegerd was op de Grebbeberg, haar doden. Door deze herdenkingen en het in ere houden van de graven wordt de herinnering aan de strijd bewaard, die zich in dit gebied heeft afgespeeld.

Eventueel kan de begeleider de informatie overbrengen in de vorm van vraag en antwoord. Bijvoorbeeld door het stellen van de volgende vragen:

- Welke overeenkomst hebben de personen in de graven?
- Waarom liggen die graven juist hier?
- Waarom zien de graven er allemaal hetzelfde uit?

BIJLAGE 3

Kazemat en loopgraaf bij de stoplijn

1. De kazemat

Kazemat S-17, een zogenaamd Stekelvarken, maakte deel uit van de Nederlandse verdediging op de Grebbeberg. In 1939-'40 zaten in en rond deze kazemat een sergeant en een aantal soldaten, bewapend met een tweetal mitrailleurs. De bomen en struiken die nu voor de kazemat groeien, stonden er in 1939 nog niet. Vanuit de drie schietgaten hadden de

soldaten een (min of meer) vrij schootsveld op de verderop gelegen Cuneraweg en de boomgaard daarachter. Stelt u zich eens voor hoe de soldaten zich moeten hebben gevoeld toen ze de Duitsers uit deze richting op hen af zagen komen...

De Duitse generaals hadden een strategie uitgestippeld waarbij op de eerste aanvalsdag - 10 mei 1940 - de Grebbeberg moest zijn veroverd. Maar zo snel ging het niet... eenmaal over de grens ondervonden de Duitse soldaten meer tegenstand dan verwacht. Pas tegen de avonduren van de tiende mei bereikte het eerste Duitse regiment het verderop gelegen Wageningen. De volgende dag werd de aanval op de Grebbeberg ingezet.

De Grebbeberg lag onder hevig vuur. De strijd duurde drie dagen. Een deel van de Nederlandse soldaten moest zich overgeven, waaronder de soldaten in kazemat S-17.

De kazemat is gerestaureerd in 2001-'02. Ook de directe omgeving van de kazemat is in oude luister hersteld. Zo is de toegang nagebouwd en is met paaltjes een deel van het originele loopgravenstelsel zichtbaar gemaakt. Deze zigzaglijn is ook te voelen: het loopgravenstelsel is na de strijd dichtgegooid - de grond is daar waar de loopgraaf liep veel zachter.

2. De loopgraaf in de stoplijn

De loopgraaf maakte in 1939-'40 deel uit van de stoplijn - één van de vier verdedigingslijnen op en rond de Grebbeberg. Vóór de stoplijn - naar het oosten toe - bevonden zich de soldaten van de frontlijn (met daarin kazemat S17). De voorposten zaten dáár weer voor.

Na een paar dagen strijd wisten de Duitsers zowel door de voorposten als de frontlijn te breken. Majoor Jacometti wilde vanuit de stoplijn een tegenaanval inzetten om de Duitse soldaten 'van de berg af te gooien'. De tegenaanval was echter slecht voorbereid en Jacometti had het aantal tegenstanders en hun kracht danig onderschat. Bij zijn uitval sneuvelde Jacometti nabij de Roggeakker - en met hem vele Nederlandse soldaten.

De loopgraaf is in 2004 gereconstrueerd.

BIJLAGE 4

De tentoonstelling

Inleiding op het tentoonstellingsonderwerp

In de tentoonstelling worden in korte filmpjes de persoonlijke belevenissen verteld van drie militairen die op of rond de Grebbeberg hebben gevochten. Dit zijn: reserve-eerste luitenant Wim Lingen, korporaal Jaap Vermeer en soldaat Jan Heinen.

In het eerste thema wordt verteld over hun geboorte, opvoeding en jeugd tot aan de mobilisatie in 1939: de oproep aan dienstplichtig militairen zich te melden bij de legerleiding.

Het tweede thema gaat over hun belevenissen tijdens de mobilisatieperiode. De drie worden op of rond de Grebbeberg gelegerd. In deze periode maakt het Nederlandse leger zich klaar om Nederland te verdedigen tegen de Duitsers.

Het derde thema laat een impressie van de strijd op en rond de Grebbeberg zien.

Het vierde en laatste thema gaat over de verwerking van het oorlogsleed.

Per thema wordt ook een algemeen tijdsbeeld gegeven. Zo worden de persoonlijke verhalen van de drie militairen 'in hun tijd geplaatst'.

De groep dient zich te splitsen in groepjes van zes en per groep van zes in drie koppels. Elk koppel kiest een te volgen militair. Na afloop worden vragen gesteld over onder andere de belevenissen van de militairen. Uiteraard worden de vragen over één van de drie militairen alleen aan het koppel gesteld dat deze militair heeft gevolgd.

De films kunnen door één persoon tegelijk worden bekeken en beluisterd. Eén leerling per koppel bekijkt de film, terwijl de ander de tekst en foto's over het algemene tijdsbeeld bekijkt. Daarna wissel.

De eerste groep van zes kan nu met thema 1 beginnen. De tweede (en eventueel derde) groep zal moeten wachten; de eerste groep zal na het doorlopen van de tentoonstelling moeten wachten tot de tweede (en eventueel derde) groep klaar is. In de wachttijd kan elke leerling alvast nadenken over de volgende vragen en de antwoorden opschrijven:

- Hoe zou je het vinden te worden opgeroepen om strijd te leveren ter verdediging van Nederland en de vrijheid?
- Wat is voor jou 'vrijheid'? Welke vrijheden en (persoonlijke) rechten zouden moeten worden verdedigd?
- Kun jij je voorstellen hoe het zou zijn zelf betrokken te raken in een dergelijke strijd? Waar zou je het bangst voor zijn?

BIJLAGE 5

De discussie

1. Inleiding discussie

De leerlingen hebben nu, al naar gelang hun keuze, het persoonlijke verhaal gehoord van de militairen Wim Lingen, Jaap Vermeer of Jan Heinen. Deze drie militairen hebben op of rond de Grebbeberg de strijd tegen de Duitsers meegemaakt. Twee van hen hebben deze strijd niet overleefd. Jaap Vermeer en Jan Heinen zijn gesneuveld en begraven op het militair ereveld Grebbeberg.

In de tentoonstelling wordt duidelijk wie deze mensen zijn, wat ze hebben meegemaakt en wat ze hebben gevoeld. Een broer respectievelijk een zoon van de twee gesneuvelden hebben verteld over hun gevoelens.

Deze vragen gaan over wat de leerlingen in de tentoonstelling hebben gezien en hoe ze denken zelf met een soortgelijke situatie om te zullen gaan.

2. Antwoorden op de vragen

■ *Wat is dienstplicht?*

Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw tot 1996 bestond het Nederlandse leger uit twee delen: een klein, professioneel kader en dienstplichtigen. De dienstplichtigen maakten tijdelijk deel uit van het leger. Het waren jongens die op hun achttiende gedurende een aantal maanden werden opgeleid tot militair. Daarna keerden ze weer terug in de maatschappij.

Per jaar werden niet meer dan 19.500 jongeren onder de wapenen geroepen. Het voordeel hiervan was dat de dienstplicht een zo gering mogelijke druk op de bevolking uitoefende. Bovendien was een dergelijke kleine groep tijdelijke militairen goedkoper dan een groot beroepsleger.

In de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog was het op deze manier mogelijk, door het bijeenroepen van een aantal jaarlichtingen, in korte tijd een leger van ongeveer 280.000 man te vormen.

De dienstplicht is afgeschaft in 1996.

■ *Hoe zou de leerling het vinden te worden opgeroepen om strijd te leveren ter verdediging van Nederland en de vrijheid?*

Antwoord afhankelijk van persoonlijk inzicht.

■ *Wat verstaat de leerling onder vrijheid? Welke vrijheden en (persoonlijke) rechten zouden moeten worden verdedigd?*

Antwoord afhankelijk van persoonlijk inzicht. Denk hierbij aan vrijheid van meningsuiting, respect voor de medemens, enzovoort.

■ *Hoe vond Wim Lingen het te worden opgeroepen om strijd te leveren?*

Wim groeit op in een gereformeerd gezin. Discipline en respect voor 'God, koning en vaderland' worden er met de paplepel ingegoten. Zijn militaire opleiding gaat uit van min of meer dezelfde waarden. Reden waarom Wim zich in de militaire wereld thuis voelt en hij zich na zijn dienstitijd vrijwillig meldt bij de Jagers, een onderdeel van het Nederlandse leger, om zijn militaire loopbaan te verlengen.

Als Wim Lingen wordt opgeroepen voor de mobilisatie ziet hij het als zijn plicht zijn vaderland te verdedigen.

■ *Hoe vond Jaap Vermeer het te worden opgeroepen om strijd te leveren?*

Jaap is een nogal driftige en impulsieve jongen, met een groot rechtvaardigheidsgevoel. Van jongs af aan heeft hij interesse in militaire aangelegenheden. Op zeventienjarige leeftijd meldt hij zich aan bij de Vrijwillige Landstorm, een vooropleiding tot de dienstplicht. Bij zijn afzwaaien na de dienstplicht heeft hij het tot korporaal geschopt. Als vurig aanhanger van het Oranjesthuis zet hij zijn militaire opleiding graag in voor 'Koningin en Vaderland'.

Vlak voor de strijd losbarst, roept Jaap strijdlustig tegen zijn dorpsgenoten: "We zullen ze wel krijgen, die rotmoffen!"

■ *Hoe vond Jan Heinen het te worden opgeroepen om strijd te leveren?*

Jan is een fanatiek soldaat: wat hem betreft mogen de moffen komen. "Ze komen toch nooit door onze verdedigingslijnen."

■ *Noem een paar gevoelens en ervaringen die volgens de leerlingen de militairen tijdens de strijd gehad kunnen hebben.*

Mogelijkheden zijn onder meer:

- Angst.
- De schok een vriend te zien sneuvelen.
- Niet weten wat te verwachten.
- Het gevoel (als leger) niet sterk genoeg te zijn.
- Onmacht.
- Het gevoel van stuurloosheid door falend leiderschap.
- Het gevoel in de steek te zijn gelaten (door bijvoorbeeld het uitblijven van ondersteuning van andere eenheden).
- Shellshock (de psychologische consequenties van de blootstelling aan zeer traumatische, stressvolle of levensbedreigende omstandigheden).

■ *Kan de leerling zich inleven in hoe het zou zijn als militair betrokken te raken in een dergelijke strijd? Waar zou de leerling het bangst voor zijn?*

Antwoord afhankelijk van persoonlijk inzicht.

- *Kon Wim Lingen zijn oorlogservaringen goed verwerken of niet? Waar blijkt dat uit?*

Wim wordt bij het verwerken van zijn oorlogservaringen geholpen door contact te onderhouden met zijn medestrijders - militairen die dezelfde ervaringen hebben. Aan een half woord hebben zij genoeg om te begrijpen waarover Wim spreekt.

Met zijn gezin en andere burgers praat Wim nauwelijks over zijn oorlogservaringen. Wim's carrière en de daarmee gepaard gaande drukte verhinderen hem bovendien veel na te denken over de strijd.

Na zijn pensioenning wordt Wim opeens minder mobiel. Een omslagpunt.

Noodgedwongen moet hij allerlei activiteiten laten vervallen. Hij krijgt nu de tijd voor een intensieve studie naar de periode 1939-'40. Wim leest vele boeken over de oorlog, ook al rijt dat oude wonden open. Hij wordt daarvan vaak emotioneel. Ook begint hij nachtmerries te krijgen. Hij droomt onder meer dat hij terug is op de Grebbeberg en moet vluchten voor de Duitsers.

Hoewel er vanaf de jaren tachtig meer professionele aandacht wordt besteed aan oorlogstrauma's, zoekt Wim geen psychiater op. Hij blijft het moeilijk vinden met anderen te praten over de emotionele kant van de oorlog en de verwerking ervan.

- *Hoe gingen de familieleden van Jaap Vermeer met zijn dood om? Hoe verwerkten zij het verlies?*

De vader kan de dood van zijn zoon niet accepteren. Hij blijft lange tijd geloven dat zijn zoon slechts wordt vermist en dat Jaap op een dag zal terugkeren.

De vrouw van Jaap - Pleun - verdringt het verlies. Ze gaat wel eens alleen naar het graf van Jaap, maar haar zoon Teun neemt ze nooit mee. Na de oorlog hertrouwt ze: vanaf dat moment wil ze niet meer aan Jaap worden herinnerd. Ze gooit veel van zijn oude spullen weg.

Teun, het zoontje, gaat als zesjarige voor het eerst naar school in 1945. "Er werd nauwelijks gepraat over de oorlogsslachtoffers", vertelt Teun. " 'Teun heeft geen vader, die is gesneuveld tijdens de strijd'. Dat was alles wat erover werd gezegd. Over de emotionele gevolgen van een dergelijk verlies praatte men al helemaal niet."

Ook in het nieuwe gezin wordt over de dood van zijn vader niet gesproken. "Ik moest het als jochie zelf maar verwerken".

Teun verwerkt het echter niet zelf. Hij praat er nooit over, stopt zijn leed weg. Pas als hij trouwt met zijn tweede vrouw Gerrie wordt hij door haar vragen gedwongen te vertellen over de dood van zijn vader. Gerrie: "Ik had heel veel vragen. Teun antwoordde vaak met 'weet ik niet' en 'daar wil ik niet over praten, dat is geweest'. Ik merkte dat hij de dood van zijn vader in het geheel niet had verwerkt."

Door zo over de voorbije tijd te spreken, wordt er veel in Teun losgemaakt. De eerstvolgende herdenking op 4 mei legt Teun voor het eerst van zijn leven zélf een bosje bloemen op het graf van zijn vader. Hij had dat altijd door zijn eerste vrouw laten doen. Bij het graf mompelt Teun geëmotioneerd: "Hier pa, deze zijn voor jou."

- *Hoe gingen de familieleden van Jan Heinen met zijn dood om? Hoe verwerkten zij het verlies?*

Als vlak na de strijd het gezin Heinen niets van Jan hoort, gaat de één jaar jongere broer van Jan - Johan - op onderzoek uit. Hij fietst van zijn woonplaats Zelhem naar de Grebbeberg. Daar wordt hij gewezen op het lijk van zijn broer - men staat op het punt Jan te begraven. Johan: "Ik heb met gebalde vuisten bij het graf gestaan, en heb Jan in stilte gevraagd: 'Hoeveel moffen heb je neergeknald voor jezelf neerging?' Ik kreeg natuurlijk geen antwoord."

Zijn moeder is kapot van het nieuws. Ze kan niet over de dood van haar zoon praten.

Johan: "Mijn moeder is na het bericht nooit meer de oude geweest. Ze was geestelijk helemaal gebroken."

Johan spreekt er wel eens met zijn vader over. Vader was in de Eerste Wereldoorlog militair en kan als zodanig de dood van zijn zoon wat gemakkelijker verwerken. Hij kan zich min of meer voorstellen hoe het is gegaan, daar op het slagveld.

Jan's zussen en jongere broer kunnen niet over de dood van Jan praten - het onderwerp wordt gemeden. Johan werkt in die tijd voor een boer: met hem kan hij er wel over praten. "Een fijne man die goed kon luisteren en veel begreep."

Een paar weken na de dood van Jan ontmoet Johan een soldaat die erbij was toen Jan sneuvelde. Van hem hoort hij hoe het is gegaan. "Het is heel belangrijk voor mij om te weten wat er precies op het moment van Jan's dood is gebeurd. Als ik niet zou hebben geweten hoe en wat, zou het verwerken van zijn dood veel moeilijker zijn geweest."

Tijdens de bezetting gaat Johan als reactie op de dood van zijn broer in het verzet. Hij wil zich wreken tegen de Duitsers; verdergaan waar zijn broer is gestopt.

Tijdens de opbouwperiode na de oorlog is er geen tijd om over het verwerken van de dood van de oorlogsslachtoffers te praten. Johan: "Het was werken, werken, werken."

In 1978 wordt Johan ziek. Hij wordt medisch afgekeurd en mag niet meer werken.

"Opeens had ik alle tijd. Ik vloog tegen de muren op. Ik ben toen meer over de oorlog gaan nadenken. En over de dood van mijn broer. Ik kreeg de kans om dat van meerdere kanten te bekijken, te relativiseren. Jan is vanuit een boom beschoten: hij kon geen kant meer op. Mijn broer heeft gewoon pech gehad. En ik geluk: ik heb de oorlog overleefd."

- *Welke zaken en omstandigheden maakten het voor Wim Lingen en de nabestaanden Teun Vermeer en Johan Heinen moeilijk hun oorlogsleed te verwerken? Wat werkte mee?*

Omstandigheden en zaken die het moeilijk maakten

- voor Wim Lingen:

- Militairen die na de strijd thuiskomen vonden het moeilijk aan niet-strijders uit te leggen wat zij hadden meegemaakt: angst en onzekerheid, de confrontatie met doden en gewonden, onmacht, het besef elk moment te kunnen worden doodgeschoten en uiteindelijk de vernedering van de capitulatie.
- Niet alleen was het moeilijk om over het eigen oorlogsleed te praten, aanvankelijk was er ook niemand die wilde luisteren. De meeste mensen waren teleurgesteld over de snelle nederlaag van het Nederlandse leger. Zij wilden het

gebeuren zo snel mogelijk achter zich laten: 'Dat is geweest, we hebben het er niet meer over.'

- Dat een militair een trauma kan oplopen bij een gevecht was tijdens en lange tijd na de Tweede Wereldoorlog oorlog onbekend. Trauma's werden van officiële zijde dan ook niet erkend.
- Om deze reden was er tot in de jaren tachtig geen professionele hulp voor oud-strijders met een trauma.

- voor de nabestaanden Teun Vermeer en Johan Heinen:

- Ook de nabestaanden van de gesneuvelden praatten nauwelijks over hun verlies. Tijdens de bezetting en de wederopbouw was het er de tijd niet naar 'goede gesprekken' te voeren, waarin emoties naar buiten konden worden gebracht. Het verlies moest men zelf maar zien te verwerken.
- Na de oorlog moest het land worden opgebouwd. Men wilde naar de toekomst kijken, niet naar het verleden.

Omstandigheden die meewerkten

- voor Wim Lingen:

- Wim Lingen kon en kan wel over zijn persoonlijke ervaringen praten met collega-soldaten.
- In de jaren zestig kwam meer aandacht voor de verwerking van oorlogsleed. In tv-series en boeken werd het probleem benoemd - erkenning is belangrijk in het verwerkingsproces.

- voor Teun Vermeer:

- De vragen van Teun's tweede vrouw maakten veel in hem los.

- voor Johan Heinen:

- Johan hoorde van Jan's collega-soldaat hoe Jan was gesneuveld. Dit maakte dat Johan het gemakkelijker kon accepteren.
- Johan verwerkte de dood van zijn broer redelijk goed doordat hij zijn wraakgevoelens kon uiten in het verzet.
- Johan kon goed overweg met zijn baas - een boer: al meteen na het sneuvelen van zijn broer kon Johan met hem erover praten.
- Johan kan goed relativeren.

BIJLAGE 6

Aanvullende informatie: tentoonstellingsteksten

Inleiding

In de nacht van 9 op 10 mei 1940 valt het Duitse leger Nederland binnen. De strijd tegen de Nederlandse krijgsmacht duurt slechts vijf dagen. Op 14 mei geeft Nederland zich over.

Hoewel kort, is de strijd op sommige plaatsen hevig. Vooral bij de Grebbeberg wordt fel gevochten.

Deze tentoonstelling vertelt het verhaal van drie Nederlandse militairen die de strijd op de Grebbeberg hebben meegemaakt. Wat ging er door deze mensen heen toen ze voor het eerst onder vijandelijk vuur kwamen te liggen? Hoe verwerkten de overlevenden hun oorlogservaringen? En hoe verwerkten de nabestaanden de dood van de slachtoffers?

Thema 4: de verwerking - periode van de bezetting (1940 - '45)

De thuisgekomen militairen spreken zelden over hun oorlogservaringen. Het is moeilijk aan niet-strijders uit te leggen wat zij hebben meegemaakt: angst en onzekerheid, de confrontatie met doden en gewonden, onmacht, het besef elk moment te kunnen worden doodgeschoten en uiteindelijk de vernedering van de capitulatie.

Ook de nabestaanden van de gesneuvelden praten nauwelijks over hun verlies. Het is er de tijd niet naar 'goede gesprekken' te voeren, waarin emoties naar buiten kunnen worden gebracht. Trauma's moet men zelf maar zien te verwerken.

Thema 4: de verwerking - periode van wederopbouw en begin welvaart (1945 - '63)

De periode vlak na de Tweede Wereldoorlog is een moeilijke tijd, met schaarste op velerlei gebied. Men gaat ervan uit dat iedereen in hetzelfde schuitje zit en dezelfde problemen of oorlogservaringen heeft - niet iets waar je over moet gaan zeuren tegen een ander.

Er is weinig aandacht voor het individuele verwerkingsproces van oud-strijders en nabestaanden van gesneuvelden. De nadruk ligt op de wederopbouw, en dat is werken, werken en nog eens werken. Men wil naar de toekomst kijken, niet naar het verleden.

Thema 4: de verwerking - periode van groei en welvaart 1963 - heden

In de jaren zestig begint het nieuwe medium TV documentaires en dramaserieën uit te zenden die - eerst voorzichtig - de emotionele kant van de oorlogsverwerking belichten. Zo gaat de tv-serie 'De bezetting' voor het eerst over persoonlijk oorlogsleed. Ook in boeken en films wordt steeds meer aandacht besteed aan het verwerkingsproces van

oud-strijders en nabestaanden. Door deze publiciteit komen bij velen de verdrongen emoties boven.

Anderen gaan pas na hun pensionering nadenken over hun oorlogsverleden. Vaak met nachtmerries en emotionele uitbarstingen tot gevolg.

Ondanks de steun van professionele hulpverleners vanaf de jaren zeventig blijft het voor de meesten moeilijk hierover te praten. Oud-strijders onder elkaar wisselen nog wel eens ervaringen uit. Een enkele nabestaande verwerkt het verdriet zelf.

Voor de meerderheid echter is het oorlogsleed een met een deksel afgesloten put. Zij dragen dit leed hun hele leven met zich mee.

BIJLAGE 7

Aanvullende informatie: tekst boek

Het boek '*Daar spraken wij nooit over. Verwerking van oorlogsleed van nabestaanden en militairen in de strijd rond de Grebbeberg, mei 1940*' gaat dieper op het tentoonstellingsonderwerp in. Hierbij een weergave van de tekst.

Auteur: de heer IJdo J. Groot.

“Daar spraken wij nooit over”

Verwerking van oorlogsleed van nabestaanden en militairen in de strijd rond de
Grebbeberg, mei 1940

IJdo J. Groot

INHOUD

Ten geleide	30
Aanleiding tot de Tweede Wereldoorlog	31
Nederland mobiliseert	38
De strijd	45
De bezetting	50
De verwerking	57
Militair ereveld Grebbeberg	62
Bronnen	63

TEN GELEIDE

In de nacht van 9 op 10 mei 1940 valt het Duitse leger Nederland binnen. Doel: de bezetting van ons land.

Nederland raakt daarmee actief betrokken bij de Tweede Wereldoorlog. Het is de enige oorlog in de twintigste eeuw die ons land op haar grondgebied meemaakt. De plotselinge overgang van een langdurige staat van vrede naar één van oorlog is voor velen schokkend. Ongeloof en angst overheersen.

De strijd duurt slechts vijf dagen. Op 14 mei 1940 geeft Nederland zich over. Hoewel kort, is de strijd op sommige plaatsen hevig. Vooral op en rond de Grebbeberg, gelegen tussen Arnhem en Utrecht, wordt fel gevochten. Hier ligt een groot deel van het Nederlandse leger met de opdracht de Duitse opmars naar het Westen koste wat kost tegen te houden. De Duitsers weten echter de Nederlandse linies te doorbreken. Aan het einde van de strijd zijn op en rond de Grebbeberg meer dan 400 Nederlandse militairen gesneuveld. Hoeveel Duitse militairen het gevecht niet hebben overleefd, is onbekend.

In de dagen direct na de capitulatie worden de doden begraven op de Grebbeberg zelf, op een speciaal daarvoor ingerichte begraafplaats.

De graven worden sinds 1952 onderhouden door de Oorlogsgravenstichting. Door het instandhouden en verzorgen van de oorlogsgraven eert de Stichting - namens het Nederlandse volk - de militairen die zijn gesneuveld tijdens de verdediging van onze vrijheid.

Daarnaast ziet de Oorlogsgravenstichting het als haar taak de huidige generatie Nederlanders kennis te laten nemen van de omstandigheden waaronder deze militairen zijn omgekomen. In dit boek, uitgegeven door de Stichting, wordt daarover verhaald. In de schijnwerpers staan drie militairen die op of rond de Grebbeberg hebben gevochten. In het eerste hoofdstuk worden zij voorgesteld: waar en in welke omstandigheden groeiden zij op, wat voor karakters hadden zij en wie waren hun naasten die tijdens de mobilisatie thuis achterbleven? In de daarop volgende drie hoofdstukken wordt hun rol tijdens de mobilisatieperiode, de strijd en de bezetting belicht. Een belangrijk aspect van de jaren na de strijd, de verwerking van de trauma's van oud-strijders en het verdriet van de nabestaanden, komt in hoofdstuk vijf aan bod.

Naast de wederwaardigheden van de drie militairen wordt een korte schets gegeven van de samenleving waarin zij leefden. Die context is sterk veranderd. Het Nederland van vóór de oorlog is niet dat van de jaren zeventig, noch dat van nu.

Het is vooral deze context die bepaalt hoe met de verwerking van het oorlogsleed in de loop der jaren is omgegaan. Zo wordt tijdens de bezetting en in de jaren vlak na de oorlog weinig aandacht besteed aan persoonlijke trauma's. Nabestaanden en getraumatiseerde militairen moeten zelf leren omgaan met hun schokkende ervaringen. Pas vanaf de jaren zestig wordt - vooralsnog voorzichtig - aandacht besteed aan het individuele oorlogsleed. Desondanks zijn er zelfs nu nog oud-strijders en nabestaanden die hun ervaringen niet hebben kunnen verwerken.

Dit boek is gebaseerd op de tentoonstelling 'Daar spraken wij nooit over' in het informatiecentrum op het militair ereveld Grebbeberg.

Hoofdstuk 1

AANLEIDING TOT DE TWEEDE WERELDOORLOG

In de Tweede Wereldoorlog, die plaatsvindt tussen 1939 en 1945, bezet Duitsland diverse landen. Onder aanvoering van Adolf Hitler wordt het Duitse rijk steeds verder uitgebreid, ten koste van de zelfstandigheid van, onder andere, Nederland.

Eén van de aanleidingen tot dit oorlogsgeweld komt voort uit de Eerste Wereldoorlog. Als aan het eind hiervan, in 1918, het wapengekletter en kanongebulder verstilt, moet Duitsland het hoofd buigen als verliezer van de strijd. Op 28 juni 1919 ondertekenen de Duitse leiders het vredesverdrag in de Spiegelzaal van het paleis van het Franse Versailles.

Deze ondertekening heeft verstrekkende gevolgen. Duitsland geeft hierdoor officieel toe dat het de aanstichter is van de Eerste Wereldoorlog en daardoor alle schuld draagt. Het land wordt verplicht de oorlogsschade aan de betrokken mogendheden te vergoeden. Bovendien eisen de overwinnaars dat het Duitse leger zich uit het Rijnland terugtrekt en het een maximale omvang van 100.000 man krijgt. Verder moet Duitsland dat deel van Frankrijk teruggeven dat het in de oorlog van 1870 - 1871 heeft geannexeerd. Daarnaast verliest Duitsland al zijn koloniën, moet het in het oosten grote gebieden afstaan aan Polen en raakt het de stad Danzig kwijt.

De Duitsers voelen zich door dit verdrag onevenredig zwaar gestraft en ten onrechte vernederd. Zij spreken dan ook van 'het grote bedrog van Versailles'. Het verdrag zet vooral kwaad bloed bij de mensen die worden getroffen door armoede als gevolg van de hoge oorlogsschulden en de ingetrokken buitenlandse leningen.

Het roer om

In andere West-Europese landen is de financiële situatie overigens niet veel beter. Vrijwel alle regeringen kampen met budgettaire problemen; de oorlog heeft de geldreserves uitgeput. Daarbij komen nog de vele uitkeringen aan oorlogsweduwen en -invaliden. De armoede maakt zowel in Duitsland als in andere landen grote bevolkingsgroepen ontevreden. Volgens hen moet het politieke roer om. Een aantal gelooft in antimilitarisme, wederzijdse ontwapening en pacifisme. Anderen richten hun hoop op collectieve veiligheid die bereikt zou moeten worden door de oprichting van een Volkenbond. Weer anderen organiseren zich in het fascisme en het nationaal-socialisme; aanhangers van deze politieke stromingen geloven niet in duurzame vrede, maar gaan uit van terreur en geweld.

In Duitsland krijgt deze laatste stroming vorm door de oprichting van de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, de NSDAP. In 1921 wordt Adolf Hitler voorzitter van deze partij. De nederlaag van de Eerste Wereldoorlog is voor deze oud-militair een reden in de politiek te gaan. Hij vindt de gedwongen ondertekening van het verdrag van Versailles de 'grootste schanddaad van deze eeuw'. Via de NSDAP draagt hij zijn wrok uit.

Aanvankelijk heeft deze nieuwe partij weinig succes. Tot 1929 heeft zij niet meer dan twaalf zetels in het Duitse parlement. Maar als onder invloed van de economische wereldcrisis in 1929 Duitsland nog verder verarmt, verliest een groot deel van de

bevolking het vertrouwen in de regering. Hitler speelt handig in op de onvrede door de oorzaak van alle armoede en ellende bij het verdrag van Versailles te leggen. De bevolking blijkt gevoelig voor dit argument: de NSDAP krijgt veel aanhang. In 1932 is het de grootste partij in Duitsland.

In 1933 misbruikt Hitler zijn belangrijke positie om alle overige politieke partijen te verbieden. Een jaar later trekt hij alle politieke en militaire macht naar zich toe. Hij benoemt zichzelf tot Rijkskanselier en Führer en wordt daarmee de alleenheerser van Duitsland.

Dankzij deze macht kan Hitler de nationaal-socialistische ideologie in de praktijk brengen. Het gewelddadig uitbreiden van die macht hoort daarbij. Een ander belangrijk element in deze ideologie is het idee dat het Germaanse of Arische ras, waartoe de Duitsers behoren, het meest begaafde is van de wereld. Dit cultuurvormende ras dient te worden veredeld tot een raszuiver Herrenvolk, terwijl cultuurvernietigende rassen, zoals het Joodse, van de aardbodem dienen te verdwijnen. Deze veronderstelde superioriteit van het Duitse volk wordt als reden gebruikt om omringende staten door middel van militaire strijd te annexeren.

Duitsland breidt uit

Om deze ideologie te kunnen uitvoeren versterkt en herbewapent Hitler het Duitse leger. Vanaf 1937 voert hij de wapenproductie sterk op. Ook reorganiseert hij de legertop. In maart 1938 valt het eerste slachtoffer van Hitler's landhonger: Oostenrijk. Nadat het Duitse leger er is binnengevallen, wordt Oostenrijk gedwongen zich bij Duitsland aan te sluiten. Na Oostenrijk is Tsjecho-Slowakije het tweede slachtoffer. Hitler wenst annexatie van die gebieden waar de zogeheten Sudeten-Duitsers wonen - gebieden die volgens hem bij Duitsland horen.

In eerste instantie reageren de West-Europese mogendheden met papieren protesten. Maar als Hitler op 16 maart 1939 het nog niet bezette deel van Tsjecho-Slowakije inneemt, wordt zijn expansiepolitiek aan iedereen duidelijk. Groot-Brittannië geeft nu Polen en Roemenië, twee door Duitsland bedreigde naties, de garantie dat het land hen militair te hulp zal komen wanneer hun onafhankelijkheid wordt bedreigd.

Op 1 september 1939 vallen de Duitsers met militair geweld Polen binnen. Als reactie op deze Duitse aanval verklaren op 3 september zowel Groot-Brittannië als Frankrijk de oorlog aan Duitsland.

Nederland neutraal

Nederland, een vredig landje temidden van het tandenontblotende Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland, probeert intussen door het voeren van een neutraliteitspolitiek letterlijk buiten schot te blijven. Het houdt zich afzijdig en kiest geen partij.

Deze neutraliteitspolitiek wordt al sinds het midden van de negentiende eeuw toegepast. Als gevolg hiervan wordt Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog niet betrokken bij de internationale bloedige strijd. Dit resultaat vindt men zo gunstig dat men van plan is ook bij toekomstige internationale conflicten neutraal te blijven.

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog wordt de opbouw van het Nederlandse leger op deze neutraliteitspolitiek afgestemd. Het leger dient voornamelijk ter afschrikking: door te dreigen dat Nederland haar onafhankelijkheid met wapens zal verdedigen hoopt

men vreemde mogendheden er van te weerhouden aan te vallen. Bovendien verwacht Nederland dat de grote mogendheden elkaar niet zullen toestaan dat één van hen ons land zal veroveren, omdat dit de internationale machtsverhoudingen kan verstoren. Bij een eventuele aanval zal Nederland dan ook kunnen rekenen op de militaire steun van bondgenoten. Ook van dit vooruitzicht zal, zo is de veronderstelling, een belangrijke afschrikwekkende functie uitgaan.

Uitgaande van deze hulp vindt de regering het niet nodig continu een groot leger op de been te houden - zeker niet in vreedstijd. Het Nederlandse leger krijgt daarom de vorm van een kleine, snel te mobiliseren strijdmacht, bedoelt voor het hardnekkig verdedigen van het westen van het land. Het leger bestaat uit twee delen: een klein, professioneel kader en een aantal dienstplichtigen. De dienstplichtigen maken tijdelijk deel uit van het leger. Het zijn jongens die op hun achttiende gedurende een aantal maanden worden opgeleid tot soldaat, waarna ze weer terugkeren in de maatschappij. Per jaar worden niet meer dan 19.500 jongeren onder de wapenen geroepen. Het voordeel hiervan is dat de dienstplicht een zo gering mogelijke druk op de bevolking uitoefent. Bovendien is een dergelijke kleine groep tijdelijke soldaten goedkoper dan een groot beroepsleger. Op deze manier is het mogelijk, door het bijeenroepen van een aantal jaarlichtingen, in korte tijd een leger van ongeveer 280.000 man te vormen.

In de jaren twintig wordt het leger nauwelijks gemoderniseerd. De regering ziet geen noodzaak: er is geen sprake van een oorlogsdreiging. Ook een groot deel van de Nederlandse bevolking ziet niet graag geld en nieuw wapentuig naar het leger gaan. Men wil politieke geschillen liever vreedzaam oplossen. Vanaf 1929 krijgt het leger nog minder geld: onder druk van de economische wereldcrisis draait de overheid de geldkraan steeds verder dicht. Op alle uitgaven moet sterk worden bezuinigd.

Als Hitler in 1933 aan de macht komt, blijft Nederland zich neutraal opstellen. Wel begint de regering vanaf 1935 weer wat geld in het leger te investeren. Door het te versterken hoopt men de Duitsers af te schrikken, zodat de neutraliteit kan worden behouden. De vrijgekomen gelden kunnen echter maar voor een deel aan nieuwe wapens worden besteed. Nederland heeft geen fabriekscapaciteit om de benodigde wapens te maken. Andere Europese landen zijn druk bezig de eigen strijdkrachten te versterken en kunnen noch willen wapens naar Nederland exporteren. Hierdoor is de legermacht lang niet op sterkte als in 1939 Engeland en Frankrijk Duitsland de oorlog verklaren.

Wim Lingen, een belhamel

Eén van de mannen die deze ontwikkelingen meemaakt als dienstplichtig soldaat, is Wim Lingen.

Op 16 juli 1908 - de Eerste Wereldoorlog moet nog beginnen - wordt de toekomstige soldaat in Rotterdam geboren. Hij is het tweede kind van Abraham Lingen en Neeltje Jacoba. In de jaren daarna krijgt Wim nog vier broertjes en zusjes.

Wim groeit op in Rotterdam. Hij is een belhamel, een opgeschoten jochie, met wie zijn ouders veel te stellen hebben. Zijn ouders zijn gereformeerd, streng, en houden de wind eronder. Wim ervaart van jongs af aan de discipline die hij later in het leger ook zal tegenkomen: de discipline, die de onderlinge verhoudingen bepaalt en die respect afdwingt voor een meerdere.

De vader van Wim verdient de kost met een handel in bouwmaterialen. Zijn moeder is huisvrouw en zorgt voor het gezin. Het gezin behoort tot de gegoede middenstand. Er is een auto en een dienstbode. De zomervakanties worden doorgebracht in Katwijk. Elk jaar wordt daar, traditiegetrouw, voor een maand een huisje gehuurd.

Wim wil graag op paardrijles, maar dat vinden zijn ouders een overbodige luxe. Het behoort tot de opvoeding de kinderen niet te verwennen.

Als jongetje van zes hoort Wim voor het eerst van de Eerste Wereldoorlog. Als hij op het platteland rond Rotterdam wandelt met zijn vader houdt deze hem af en toe staande om te luisteren. In de verte horen ze kanongebulder: Antwerpen ligt onder vuur. In Nederland merkt men weinig van deze oorlog. Het land is neutraal, en vecht niet mee. Wim merkt wel dat vele Belgische vluchtelingen in zijn stad hun heil zoeken.

Na de lagere school gaat Wim naar de HBS - een toenmalige middelbare school. In 1925 slaagt hij voor zijn examen. Hij moet nu in militaire dienst om opgeleid te worden tot soldaat. Net voor hij in dienst gaat, wordt een nieuwe regeling ingevoerd, waardoor iedereen met een HBS- of gymnasiumdiploma wordt verplicht een opleiding tot reserveofficier te volgen. Wim valt als HBS-er met zijn neus in de boter, want bij de officiersopleiding hoort 'rijkelijk onderricht': paardrijles. Zijn jeugdwens gaat alsnog in vervulling.

'Moordenaar!'

Tijdens zijn militaire opleiding ziet Wim iets terug van de waarden die hij met zijn opvoeding heeft meegekregen: discipline en respect voor God, koning en vaderland. Na zijn dienstitijd meldt Wim zich dan ook vrijwillig bij de Jagers, een onderdeel van het Nederlandse leger, om zijn militaire loopbaan te verlengen.

De algemene houding in die tijd is echter anders. De Eerste Wereldoorlog is achter de rug, en die ging met zoveel leed en bloedvergieten gepaard, dat niemand zoiets ooit nog wil meemaken. Hoewel deze oorlog niet op Nederlands grondgebied plaatsvond, is ook in Nederland een afkeer gegroeid van het gewapenderhand oplossen van politieke conflicten. Als Wim eind jaren twintig op herhaling moet komen om zijn militaire kennis en kunde bij te schaven, stapt hij, op weg naar de kazerne waar hij zich moet melden, in zijn soldatenuiform op de tram. De tramconducteur reageert daarop met een luid 'moordenaar!' en vertolkt daarmee op eigen wijze de gevoelens van het antimilitaristische deel van de bevolking. Wim daarentegen ziet het als zijn plicht zijn vaderland te verdedigen. De antimilitaristische houding verdwijnt pas eind jaren dertig, als duidelijk wordt dat Duitsland een gewapende strijd met haar buurlanden wil aangaan. In 1929, vier jaar na zijn HBS-examen, krijgt Wim een baan bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij, de latere Koninklijke/Shell. Een jaar later verlooft hij zich met zijn vriendin Willy Vos. Wim is dan 21, Willy 20 jaar. Willy komt, net als Wim, uit een gereformeerd gezin. Op 20 juni 1935 trouwen zij. Het paar gaat in Voorburg wonen en krijgt daar in 1936 het eerste kind, een dochter. Het jonge gezin wordt in 1938 uitgebreid met een zoon.

Terwijl Wim bezig is met zijn werk en zijn gezin lopen de internationale politieke spanningen hoog op. De Duitse dreiging krijgt concrete vormen als het leger invallen doet in Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije. Wim maakt zich echter geen zorgen. Hij heeft

vertrouwen in de Nederlandse neutraliteitspolitiek en verwacht niet dat ons land door Duitsland zal worden aangevallen.
Met hem vele anderen.

Jaap Vermeer: voor koningin en vaderland

Ook Jacob Adrianus Vermeer, geboren op 18 juni 1907, groeit op in deze politiek roerige tijd. Jacob (roepnaam Jaap) is het eerste kind van Martinus Jacob Vermeer en Pietronella van Seters. Zijn jeugd brengt hij door in Kwintsheul in het Westlandse tuindergebied. Zijn vader verricht daar loswerkzaamheden terwijl zijn moeder voor huis en kinderen zorgt. Het gezin, dat uiteindelijk negen kinderen zal tellen, is gereformeerd.

Direct na de lagere school gaat Jaap, net als de meeste van zijn broers, werken op een tuinderij. Zijn zussen worden al op vroege leeftijd huisvrouw – hetzij als getrouwde vrouw, hetzij als hulp van hun moeder.

Na een aantal jaar krijgt Jaap er een taak bij: hij vervoert de groenten van de tuinder naar de veiling. Eigenlijk wil Jaap graag politieagent worden, maar hij is net een paar centimeter te kort om toegelaten te kunnen worden tot een politieopleiding. Een alternatief vindt Jaap bij het Nederlandse leger. Op zeventienjarige leeftijd meldt hij zich aan bij de Vrijwillige Landstorm, een vooropleiding tot de dienstplicht. Jaap ontvangt een uniform en een geweer en oefent daarmee één avond in de week. Hij legt daarbij een passie aan de dag voor het geweerschieten. Hij raakt er zo in bedreven dat hij bij schietwedstrijden vele prijzen wint.

Zijn tijd bij de Vrijwillige Landstorm eindigt als hij op 19 juli 1927 wordt opgeroepen voor militaire dienst. Tot 3 september van dat jaar volgt hij zijn militaire opleiding bij het Regiment Jagers van de landmacht. Bij zijn afzwaaien wordt hij bevorderd tot korporaal.

Ook na zijn diensttijd blijft Jaap interesse houden in militaire aangelegenheden. Hij haalt een diploma bij de Arnhemse School voor Schriftelijk Onderwijs, met de bedoeling een betrekking te verwerven bij de Koninklijke Marechaussee. Dat gaat echter niet door: hij moet voor de tuinder blijven werken.

Impulsief

Jaap ontwikkelt zich tot een nogal driftige en impulsieve jongen. Als hij uit zijn slaap wordt gehouden door het lawaai van kwakende kikkers of krijsende meeuwen, pakt hij zijn geweer, rent het huis uit en schiet erop los. Anderzijds heeft hij een groot rechtvaardigheidsgevoel. Dat blijkt als op de veiling een 'grote' tuinder voordringt met zijn schuit met groenten. Jaap roept de man vanaf de wal verontwaardigd aan, maar de tuinder luistert niet. Driftig loopt Jaap op hem toe, springt in de schuit en duwt de man met zijn hoofd onder water. Het verhaal wil dat de tuinder nooit meer is voorgedrongen, tenminste niet als Jaap in de buurt was.

Zorgzaam en betrokken is Jaap ook. Vaak neemt hij groente en fruit mee naar huis. Hij draagt geld bij als zijn ouders tekort komen voor bijvoorbeeld een schoolreisje van een broertje of zusje. Als zijn jongste zus Maatje in een sanatorium op de Veluwe verblijft, zoekt Jaap haar op. Met een dure teddybeer als cadeau probeert hij haar op te fleuren.

Jaap wordt een vurige aanhanger van het Oranjehuis. Een buurjongen die elke dag bij de veiling rondhangt, vertelt: "In 1934 overleed koningin Emma. Enkele veilingschippers bespraken haar dood. Jaap was daarbij. De koningin had bij haar leven te kennen gegeven dat zij na haar dood beslist niet gebalsemd wilde worden. Volgens één van de omstanders was dat niet zo'n goed idee van haar, omdat ze nu het risico liep dat haar lichaam in het gehakt terecht zou komen: het was immers crisistijd. Als oranjegezinde liet Jaap deze opmerking niet over zich heen gaan. Hij riep: 'Dat is een belediging van het koningshuis! Pas maar op, jij zult daar nog eens voor te pakken worden genomen!' Overigens is die veilingschipper niet lang na Jaap's uitspraak inderdaad een keer afgerost. Ik weet niet door wie."

In 1935 - Jaap is 28 - verlooft hij zich met Pleuntje van der Lugt. Een jaar later trouwen zij en vestigen zich in Kwintsheul. In de zomer van 1938 schrijft Jaap een kaartje aan zijn tante: 'Pleuntje is in verwachting!'. In maart 1939 wordt hun eerste (en enige) kindje geboren: Teun.

Jan Heinen: armoe troef

In 1920, op sinterklaasdag, wordt Derk Jan Heinen geboren. Zijn ouders zijn Gerrit Willem Heinen en Gerritje Wentink. Derk Jan (roepnaam Jan) groeit op in Zelhem, in de Achterhoek, op de kleine boerderij van zijn ouders. Hij heeft een oudere zuster, Johanna; twee jongere broers, Johan en Derk; en een jongere zus, Gerda.

Bij de boerderij ligt een stukje grond, dat zijn vader vlak na de Eerste Wereldoorlog voor heel weinig geld mocht kopen als dank voor zijn inzet tijdens deze oorlog als dienstplichtig militair. Dit land wordt gebruikt voor het kweken van aardappelen, gerst, rogge en haver. Het gezin heeft, behalve het land, ook een paar koeien, kalveren en biggen.

Het zijn hardwerkende mensen. Moeder verzorgt de kinderen, de dieren en het land; vader werkt overdag bij de wegenbouw en helpt 's avonds zijn vrouw met de boerderijwerkzaamheden. De meisjes moeten breien en sokken stoppen. De jongens moeten na hun lagere schooltijd, als ze dertien zijn geworden, hun ouders helpen op het land.

Het gezin is arm. Het zijn moeilijke tijden, zeker tijdens de crisis in het begin van de jaren dertig. Jan loopt zijn hele jeugd op klompen - geld voor dure schoenen is er niet. Als hij bij het voetballen de kap van zijn klomp schiet, wordt zijn vader kwaad. Hij laat Jan de losgesprongen kap er weer opzetten met een leren bandje, want volgens hem is de klomp verder nog goed. Van een nieuw paar kopen is geen sprake.

Jan's broer Johan vertelt: "We werden streng opgevoed: vader liet zijn handjes wapperen. Je kreeg vaak een tik. Problemen hadden wij daar niet mee: het was bij iedereen toen zo."

Krakende radio

Jan heeft een opgeruimd karakter, dat hij heeft overgenomen van zijn moeder. Het is een 'gemakkelijke' jongen.

Als hij vijftien is geworden, moet hij van zijn ouders bij een andere boer gaan werken. Daar krijgt hij kost en inwoning. Anderhalf jaar later ondergaat Johan, ook op zijn vijftiende, hetzelfde lot. "Het voelde als een soort straf. Ik kwam terecht op zo'n

knechtenkamertje. In tranen. Ik had nauwelijks meer een band met mijn ouders: ik moest mezelf zien te redden. Eens in de veertien dagen mocht ik eventjes naar huis." De jongens verdienen ongeveer vijftig gulden per jaar. Het geld dragen zij af aan hun ouders. Een gedeelte van het salaris wordt besteed aan nieuwe kleren, een ander gedeelte wordt voor hen op een spaarbank gezet.

In de jaren 1938 en 1939 is het op politiek gebied hommeles in Europa. Het gezin Heinen hoort op een krakende radio enkele toespraken van Adolf Hitler. Johan herinnert zich hoe Hitler dan krijste: 'Wir wollen Krieg!' "Engeland kreeg van hem van alles de schuld, en de Joden. Hij beweerde ook dat Duitsland Tsjechië had terugveroverd en zo. Geen mens echter dacht er toen aan dat er wel eens oorlog met Nederland zou kunnen komen. Wisten wij veel? Achteraf denk je wel: wat zijn we stom geweest. In 1938 kwam er in ons dorp een Duitser die van deur tot deur zeisen en sikkels verkocht. Goed Duits materiaal uit het Ruhrgebied. Later hoorden we dat hij een spion was. Tijdens de mobilisatie kwamen zelfs Duitse officieren ons land binnen, in burger. Om eens rond te kijken. We waren neutraal, dus we konden het hen niet verbieden."

Jan houdt zijn blik meer op zijn eigen toekomst gericht. In het voorjaar van 1939 haalt hij zijn rijbewijs.

"Hij moest van de examinerator met de auto een rondje om een boom rijden", vertelt Johan. "Toen dat zonder deuken goed afliep, kreeg hij zijn rijbewijs. Om het te vieren huurde Jan een T-Ford voor een dag. Dat was me een sensatie, toen hij daarmee ons dorp kwam binnentuffen. Er waren toen nog maar heel weinig mensen die een auto bezaten of konden besturen."

Enkele maanden daarna, in september 1939, wordt Jan op negentienjarige leeftijd opgeroepen voor militaire dienst. Hij moet zich melden in Enkhuizen.

Hoofdstuk 2 NEDERLAND MOBILISEERT

Begin 1938 lopen de spanningen in Europa zo snel op dat de Nederlandse regering serieus rekening gaat houden met een eventuele Duitse aanval.

Er worden allerlei voorbereidingsmaatregelen getroffen. De chef van de Generale Staf - generaal Reijnders - wordt tot opperbevelhebber benoemt. Onder zijn leiding wordt het operatieplan gemaakt volgens het aloude systeem van de 'geconcentreerde defensie'. Dat wil zeggen dat niet het hele land hardnekkig zal worden verdedigd, maar alleen het deel dat politiek en economisch het belangrijkste is. In militaire kringen noemt men dit deel de 'Vesting Holland': grofweg komt dit overeen met wat men tegenwoordig de Randstad noemt.

De oostgrens van de Vesting Holland wordt gevormd door de Nieuwe Hollandse Waterlinie, bestaande uit een netwerk van forten. De velden rond deze forten kunnen onder een dertig tot veertig centimeter diepe laag water worden gezet. Met een breedte tussen de één en tien kilometer zal de zo ontstane waterstrook de opmars van de vijand moeten tegenhouden.

Vóór de Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt - ten zuiden van het IJsselmeer - de Grebbelinie opgericht, met in het verlengde daarvan de Betuwstelling, de Maas-Waalstelling en in Oost-Brabant de Peel-Raamstelling. Dáár weer voor worden twee linies gepland langs de IJssel en de Maas. Tot slot zullen de grenzen met Duitsland worden verdedigd door een bestaande gordel van kleine bunkers.

'In werkelijken dienst'

Door de Sudetencrisis in Tsjecho-Slowakije wordt de Duitse dreiging ook in Nederland voelbaar. Op 27 september 1938 krijgen de Nederlandse grensbataljons opdracht hun stellingen in te nemen. De benodigde soldaten waren al sinds oktober 1937, door middel van een proefmobilisatie, paraat. De volgende dag worden nog eens zeventien bataljons gemobiliseerd, plus de gehele kustartillerie en luchtvloot. De crisis wordt echter bezworen en de soldaten worden naar de vredesstandplaatsen gedirigeerd.

Nog geen jaar later doet de Poolse crisis het oorlogsgevaar opnieuw oplaaien. De dreiging is nu zo sterk dat de Nederlandse regering op 25 augustus een voormobilisatie afkondigt. Op die dag worden enkele kaderleden, administratief personeel en kwartiermakers opgeroepen. Zij moeten de voorbereidingen treffen voor de algemene mobilisatie die drie dagen later zal plaatsvinden.

Op die 28-ste augustus in 1939 wordt iedere man die tussen 1924 en 1939 in dienst is geweest opgeroepen zich de volgende dag 'met spoed in werkelijken dienst te begeven'. Affiches met de oproep verschijnen overal in het land. Ook kranten en radio dragen de boodschap uit. Uit het hele land komen ongeveer 280.000 dienstplichtigen en vrijwilligers naar de door de kwartiermakers gevorderde scholen en zalen. Van daar reizen ze door naar de verdedigingslinies. Velen reizen per trein, die alleen nog voor de militairen rijdt: burgers kunnen tijdelijk geen gebruik maken van het spoor.

Door de mobilisatie wordt het dagelijkse leven zowel in de steden als op het platteland danig ontwricht. Winkels en bedrijven krijgen tekort aan personeel omdat veel werknemers voor militaire dienst zijn opgeroepen. Verschillende verenigingen

onderbreken hun activiteiten om dezelfde reden. Kinderen kunnen niet naar school: de meeste schoolgebouwen worden gebruikt voor de legering van militairen.

In de dorpen vlakbij de stellingen moeten honderden boerenschuren en stallen worden ontruimd. De net binnengehaalde oogst moet plaatsmaken voor soldaten en ruim 32.000 paarden die het geschut moeten trekken. De (onder)officieren krijgen een slaapplek in de woonkamers van huizen en boerderijen. Waar ruimte tekort is, worden barakken geplaatst.

Menig dorpsbeeld verandert totaal - alleen al door de vele uniformen die er nu te zien zijn.

Aan het werk

Op 3 september 1939 is de mobilisatie gereed. Iedereen is op zijn post. Dat het opgetrommelde leger ook klaar is voor een Duitse aanval, kan echter niet worden gezegd. Veel stellingen en verdedigingswerken moeten voor het gevecht worden klaargemaakt; andere moeten nog worden gebouwd.

De soldaten worden dan ook meteen aan het werk gezet. Bouwmaterialen sjouwen, timmeren en graven wordt hun dagelijkse bezigheid. Er verschijnen kazematten, schutterputjes, prikkeldraadversperringen en loopgraven. Grote stukken land van de Hollandse Waterlinie en de Grebbelinie worden onder water gezet. Als de winter intreedt, is die echter zo koud dat het water bevriest. Over het stevige ijs kunnen gemakkelijk vijandelijke bataljons optrekken, dus de soldaten krijgen er een taak bij: ijshakken.

Er is zoveel te doen dat er weinig tijd overblijft voor schietoefeningen. Sommige soldaten hebben tijdens hun opleiding hoogstens twee keer met scherp geschoten. Nu oefening opnieuw uitblijft, is van een goede voorbereiding op een eventuele strijd geen sprake. Bovendien wordt vanwege de kosten weinig munitie uitgedeeld. Als er al schietoefeningen worden gedaan, is dat met slechts enkele kogels.

Ook de bewapening laat te wensen over. Het uitblijven van investeringen in de jaren twintig en begin dertig eist zijn tol. Zelfs met het geld dat na 1935 in het leger werd gestoken, kon de bewapening onvoldoende worden gemoderniseerd. Nederland heeft geen nationale wapenindustrie en de mogelijkheden van import ontbreekt.

Tevens is er een tekort aan zware artillerie. Als noodgreep wordt oud materieel uit de Nederlandse arsenalen gehaald. Enkele artillerieafdelingen worden uitgerust met opgelapte kanonnen uit 1878 en 1880.

Opbouw verdedigingslinies

Inmiddels heeft de Nederlandse regering het vertrouwen verloren in het operatieplan van opperbevelhebber Reijnders. Met het benoemen van een nieuwe opperbevelhebber - generaal Winkelmann - wordt het plan gewijzigd. Het zwaartepunt van de verdediging wordt verplaatst van de Nieuwe Hollandse Waterlinie naar de Grebbelinie. Hier wordt ruim een derde van het Nederlandse leger opgesteld.

De linie wordt onder water gezet, maar op de zuidelijkste punt - tussen Wageningen en de Grebbeberg - blijft een bijna vier kilometer brede strook grond droog staan. Dit stuk ligt te hoog om te kunnen worden geïnundeerd. Hierdoor is het een kwetsbare plek in de verdediging. De Duitsers zullen waarschijnlijk juist hier aanvallen om de linie te

doorbreken. Om dit probleem op te lossen wordt in de winter van 1939 - '40 gestart met de bouw van een bomvrij gemaal. Het is de bedoeling dat dit gemaal voldoende water uit de Rijn zal oppompen om de droog gebleven strook alsnog blank te zetten. Helaas zal het gemaal niet klaar zijn als de strijd rond de Grebbeberg losbarst.

Om een eerste aanval op te kunnen vangen worden ten oosten van de Grebbeberg voorposten geplaatst. Kleine groepjes soldaten (secties) verschansen zich in zelfgebouwde loopgraven en eenvoudige houten schuilnissen. Hun taak bij een eventuele aanval: 'hardnekkig weerstand bieden'. Ook noordelijker langs de linie worden voorposten geplaatst. Deze secties krijgen alleen een waarschuwende taak, omdat de inundaties in principe voor voldoende bescherming zorgen.

De secties bij de Grebbeberg klagen erover dat het zicht op een aanstormende vijand wordt beperkt door de vele boomgaarden. De regering besluit de bomen niet te laten kappen. Het betalen van een compensatie aan de eigenaren vindt zij te duur.

Achter de voorposten wordt een hoofdweerstandsstrook ingericht. Deze strook bestaat uit twee lijnen: de frontlijn en de stoplijn. De frontlijn wordt gevormd door zware betonnen kazematten, gietstalen koepelkazematten, diverse wapenopstellingen en loopgraven. De stoplijn daarachter moet een eventuele doorbraak opvangen. De militairen in de hoofdweerstandsstrook krijgen te horen dat voor hen het absolute verbod geldt 'om eenig te verdedigen terreingedeelte prijs te geven'. Achter de Grebbeberg wordt nog een ruglijn opgesteld, grofweg evenwijdig aan de noord-zuid lopende spoorlijn nabij Rhenen.

De verdediging van de sector op en rond de Grebbeberg is toegewezen aan het 8-ste Regiment Infanterie. Dit regiment bestaat uit 2500 soldaten die zijn verdeeld over drie bataljons. Het eerste bataljon is gelegerd op het centrale deel van de Grebbeberg, het tweede tegen de noordelijke flanken en het derde in de voorpostenstrook.

Ten zuiden van de Grebbelinie wordt de Betuwestelling in orde gebracht, met daarnaast de Maas-Waalstelling die, zoals de naam al aangeeft, tussen de Maas en de Waal wordt opgetrokken. Ook voor deze stelling wordt het land geïndeerd. Zij wordt verdedigd door onder andere het 24-ste Regiment Infanterie - het reserveregiment van de Jagers.

Alarm

Op 11 november 1939 worden plotseling alle verloven van de Nederlandse militairen ingetrokken. Alle manschappen moeten naar de stellingen. De paarden worden ingespannen, de kanonnen opgesteld. De troepen wachten in spanning de verwachte Duitse aanval af, maar er gebeurt niets. Op 20 november worden de verloven weer toegestaan. Op 14 januari 1940 worden ze opnieuw ingetrokken, maar het blijkt wederom vals alarm. Veel later zal blijken dat Hitler tussen november 1939 en mei 1940 achttien maal een datum voor een inval in Nederland, België en Frankrijk had vastgesteld, maar door omstandigheden deze telkens moest verschuiven.

Hoewel Hitler eerst geen concrete plannen heeft om heel Nederland te veroveren, verandert dat zodra de Britse luchtmacht een dreiging voor Duitsland gaat vormen. Britse strijdkrachten zouden immers naar de Vesting Holland kunnen komen en daar vandaan het Duitse Ruhrgebied bombarderen, een gebied waar voor Duitsland veel

essentiële wapenfabrieken staan. Door heel Nederland te bezetten zou dit kunnen worden voorkomen.

Aan het Duitse aanvalsplan gaan uitgebreide verkenningen vooraf. Van de Nederlandse stellingen worden herhaaldelijk luchtfoto's genomen. Hierdoor kan de plaats van kazematten, loopgraven en andere veldversterkingen vrij nauwkeurig op de Duitse kaarten worden aangetekend en bijgehouden. Op de grond verrichten officieren, gekleed als burger, talrijke verkenningen bij onder andere de Grebbelinie.

Zo bezoeken de kapiteins Kriebel en Heinrich tussen 22 en 26 februari 1940 ongehinderd verschillende onderdelen van het Nederlandse leger. De staat van beleg is nog niet afgekondigd en niemand kan de Duitse bezoekers dan ook iets in de weg leggen. 'Es war möglich, selbst die Befestigungszonen kreuz und quer zu durchfahren, ohne auch nur einmal angehalten zu werden', zo rapporteert de enigszins verbaasde Kriebel.¹ De Nederlandse versterkingen in de Grebbelinie maken overigens op hem niet al te veel indruk. Desondanks verwacht hij, onder andere door de onoverzichtelijkheid van het terrein, op deze plek moeilijkheden bij de Duitse opmars. Ook Oberstleutnant H. von Zitzewitz bekijkt persoonlijk het toekomstige operatiegebied - vermomd als onschuldig toerist, compleet met verrekijker en fototoestel.

Wim Lingen: nauwelijks serieus

Het is vrijdag 25 augustus 1939. Wim Lingen komt thuis van zijn werk bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Zijn vrouw Willy overhandigt hem een zojuist binnengekomen telegram: Wim moet zich vanwege de voormobilisatie onverwijld melden in Delft. Wim grijpt meteen zijn plunje, springt op zijn fiets en peddelt van zijn woonplaats Voorburg naar Delft. Daar meldt hij zich bij de militaire post en krijgt hij te horen dat hij als reserve-eerste luitenant is ingedeeld bij het 24-ste Regiment Infanterie (24 RI). Hij wordt adjudant van de bataljonscommandant.

Vier dagen na de voormobilisatie stromen de overige manschappen van 24 RI Delft binnen. Op de Grote Markt leest Wim het welkomstwoord van zijn commandant voor aan het bataljon - ongeveer 900 man. "Jullie zullen de komende dagen worden gelegerd in schoolgebouwen hier in de stad. Toon respect voor jullie tijdelijke behuizing... en zorg goed voor je uniform!"

Van zijn commandant krijgt Wim een groot boek met adressen van winkels waar hij diverse goederen moet gaan vorderen, zoals kookketels en fietsen. "Nu zou dat", verklaart Wim, "als dat goed voorbereid was geweest, geen probleem zijn geweest. Maar wij hadden in geen honderd jaar oorlog gehad. Al die voorbereidingen voor een aankomende oorlog, zoals de mobilisatie en de vorderingen... dat nam de Nederlandse bevolking nauwelijks serieus. We hadden de grootste moeite om de spullen mee te krijgen."

Naar de Maas-Waalstelling

Enkele dagen later krijgt het regiment te horen dat het zal worden ingezet bij de Maas-Waalstelling. Het bataljon van Wim stapt op 2 september op de trein naar Tiel, gelegen aan de Waal. Van daar moet het een tiental kilometers lopen naar het dorpje Puiflijk,

¹ 'Het was mogelijk om zelfs de versterkte gebieden te doorkruisen zonder ook maar één keer aangehouden te worden.'

waar het zal worden gelegerd. Het kleine dorpje telt ongeveer 800 zielen en bestaat voornamelijk uit kleine boerderijen en schuren. Er is weinig ruimte om de 900 militairen onder te brengen. De meesten vinden een plek op zolders en in droogschuren voor tabak. Het tocht er echter verschrikkelijk. De soldaten beginnen meteen met het verbeteren van hun verblijven.

Als officier hoeft Wim niet op een zolder of in een droogschuur te slapen, maar wordt hij ingekwartierd bij een boer en zijn gezin: de familie Van der Zandt. "Ik raakte met die hele familie bevriend", vertelt Wim. "Ook het contact met de mensen uit Puiflijk was goed: iedereen deed vriendelijk tegen ons."

De eerste maanden na de mobilisatie is er, op enkele alarmfases na, nog geen acute oorlogsdreiging. Hierdoor kunnen de vrouw en twee kinderen van Wim een aantal keer in Puiflijk op bezoek komen. Zij logeren op de boerderij van de familie Van der Zandt. De omgeving van Puiflijk wordt onder water gezet om een eventueel binnenvallende vijand tegen te kunnen houden. De winter van 1939 - '40 is echter zo streng dat het water bevriest. De soldaten krijgen de opdracht ijs te hakken. "Overigens kon je er prima op schaatsen. Degene die schaatsen had reed wel eens een rondje."

De manschappen krijgen tevens de opdracht een stelling te bouwen bij Boven-Leeuwen. Het zand voor de stelling wordt met een kleine truck weggehaald bij Bergharen, een dorpje in de buurt. Om het te kunnen verspreiden zorgt Wim via het bouwbedrijf van zijn vader voor een smalspoor en kiepkarren. Het werk schiet echter niet echt op, mede door de strenge winter.

Hakenkruisen

In de eerste maanden na de mobilisatie overheerst bij de meeste militairen het gevoel dat Nederland niet door de Duitsers zal worden aangevallen.

"Wij hadden tijdens onze werkzaamheden niet het angstige gevoel dat de Duitsers morgen al zouden komen", aldus Wim. "Ons land was immers neutraal. We hadden niets te vrezen."

Pas begin mei 1940 begint het bij iedereen door te dringen dat 'er gekke dingen gebeuren'. Als Wim en zijn commandant, allebei te paard, enkele stellingen inspecteren, vliegt plotseling een Duits vliegtuig laag over. "Mijn paard schrok en begon te steigeren. De commandant riep opgewonden tegen mij: 'Zag je die hakenkruisen op het roer?' Ik was echter druk bezig mijn paard in bedwang te krijgen en had niets gezien."

Later, als de commandant aan andere officieren vertelt dat hij een Duits vliegtuig heeft gezien, wordt hij niet geloofd. Wim kan zijn verhaal niet bevestigen, wat de commandant hem zeer kwalijk neemt.

Maar dan komen er steeds meer berichten binnen die duiden op een naderende vijand. "Toen gingen we wel twijfelen. Het moreel bij 24 RI bleef echter hoog. We hadden het idee dat het met een sisser zou aflopen."

In de nacht van 9 op 10 mei wordt Wim weer op zijn post geroepen. In dit geval blijkt het géén vals alarm...

Jaap Vermeer: "We zullen ze wel krijgen!"

Teun, het zoontje van Jaap Vermeer, is nog geen half jaar oud als de algemene mobilisatie wordt afgekondigd. Zijn vader wordt onder de wapenen geroepen en moet zijn gezin verlaten.

Op 29 augustus 1939 meldt Jaap zich in Delft. Ook hij wordt, net als Wim Lingen, ingedeeld bij 24 RI.

Op de Grote Markt luisteren Jaap en de andere mannen van zijn onderdeel naar reserve-eerste luitenant Wim Lingen die het welkomstwoord van de bataljonscommandant voorleest. Jaap krijgt te horen dat hij enige tijd in een schoolgebouw zal moeten verblijven. Na vier dagen in Delft te hebben gebivakkeerd, reist hij naar het Land van Maas en Waal en wordt daar met zijn bataljon ingekwartierd in Puiflijk.

De eerste werkzaamheden bestaan uit het gereedmaken van de Maas-Waalstelling. Ter afwisseling worden er marsen gelopen en wordt de theoretische kennis bijgeschaafd. Praktische oefeningen, zoals met scherp schieten of handgranaten gooien, worden echter nauwelijks gedaan. Geldgebrek is de oorzaak: munitie wordt te duur gevonden om voor oefeningen te gebruiken. In de winter na de mobilisatie krijgt het bataljon de opdracht, bij temperaturen van gemiddeld vijftien graden onder nul, ijs te hakken. Het water op het geïnuundeerde stuk land moet open blijven.

Zo nu en dan mag Jaap een paar dagen naar huis. Wanneer precies is afhankelijk van de internationale spanningen: als het rustig is mag hij eens in de veertien dagen met verlof.

Op 8 mei 1940 is Jaap net thuis, als op het Algemeen Hoofdkwartier diverse alarmerende berichten binnenkomen over troepenbewegingen aan de Duitse kant van de grens. Jaap's verlof wordt meteen ingetrokken. Als hij het nieuws hoort neemt hij haastig afscheid van zijn vrouw en kind. Zijn dorpsgenoten zien hem nog even op een brug staan, strijdlustig roepend: "We zullen ze wel krijgen, die rotmoffen!"

Als hij diezelfde dag in Puiflijk aankomt, blijken de Duitsers nog niet de grens te zijn overgestoken. Jaap heeft nog even de tijd om een kaartje aan zijn vrouw Pleuntje te schrijven: 'Ik ben nog geheel gezond hoor me lieve kind. Mijn oogappel, bid voor mij, ik bid ook voor jou.' De kaart wordt diezelfde avond per militaire post verzonden. Pleuntje krijgt hem een paar dagen later onder ogen. Haar Jaap is op dat moment al gesneuveld...

Jan Heinen: "Laat de moffen maar komen"

In september 1939 wordt Jan Heinen, als achttienjarige, opgeroepen voor de normale militaire dienst. Hij moet zich melden in Enkhuizen, waar hij zal worden opgeleid tot infanteriesoldaat bij het 11-de Regiment Infanterie. Tegelijkertijd is de algemene mobilisatie in volle gang, maar daar heeft hij nog niets mee van doen: alleen soldaten die hun opleiding achter de rug hebben worden gemobiliseerd.

In februari 1940 echter, pas na een paar maanden van training, wordt Jan als halfopgeleide soldaat naar de Grebbeberg gestuurd. Daar wordt hij verbonden aan 8 RI en ingezet voor de landsverdediging.

In die februarimaand is het ontzettend koud, meldt Jan op de Ansichtkaarten die hij naar zijn ouders en zijn broer Johan stuurt. Hij schrijft verder dat hij moet exerceren en loopgraven aanleggen. Tijdens zijn training in Enkhuizen heeft hij de techniek van het

loopgraven maken niet geleerd, omdat de harde kleigrond daar er zich niet voor leende. Pas op de zandgrond van de Grebbeberg krijgt Jan een legerschop in handen.

In april 1940, een maand voor de oorlog uitbreekt, mag Jan met verlof. Als hij thuiskomt mag zijn één jaar jongere broer Johan zijn uniform even aan. Johan popelt: "Was ik maar net zo oud als mijn broer, dan mocht ik ook ons land verdedigen." Hij kan nog niet weten dat zijn broer een maand later in datzelfde uniform zal sneuvelen... Jan mag niets zeggen over de militaire handelingen die hij op de Grebbeberg moet uitvoeren. Hij vertelt wel: "We worden niet opgeleid tot vechtsoldaat. We zijn alleen voor de verdediging."

Jan is een fanatiek soldaat: wat hem betreft mogen de moffen komen. "Ze komen toch nooit door onze verdedigingslijnes."

Zijn vader, die als militair de oorlog van 1914 - '18 heeft meegemaakt, reageert: "Het zal zo'n vaart niet lopen. We blijven neutraal, net als in de Eerste Wereldoorlog. Toen was het ook al: een hoop geschreeuw, weinig wol."

Ook bij het onderdeel van Jan houdt niemand serieus rekening met een Duitse aanval. Behalve Jan's reserve-kapitein H.J.M. Steenbergen. Op 8 mei 1940, twee dagen voor de Duitsers de grens zullen oversteken, zegt Steenbergen tegen zijn jongens: "Maak je maar vast klaar, je moet straks moffen doodschieten." Een uitspraak die hem bijna op degradatie komt te staan. Immers, de regering wil neutraal blijven. Dergelijke opruiende taal past daar niet bij.

Hoofdstuk 3 DE STRIJD

Vrijdag 10 mei 1940. De kranten koppen met vette letters: 'Nederland in oorlog met Duitsland!'. In de vroege ochtend van 10 mei is het Duitse leger de grens overgetrokken. In de verslaggeving wordt omstandig de verontwaardiging bij de Nederlandse regering aangehaald, want de Duitsers hebben zonder oorlogsverklaring de neutraliteit van ons land geschonden. In een bijartikel wordt de Nederlandse weerstand geroemd. In een kader staat een proclamatie van Hare Majesteit de Koningin. Hoewel er onder andere bij de IJssel hardnekkig tegenstand wordt geboden, staat een deel van het Duitse leger al aan het eind van de eerste oorlogsdag bij Wageningen voor de Grebbelinie.

Wim Lingen: stellingen betrekken...

De avond van de negende mei verloopt, net als de voorgaande avonden, voor Wim Lingen normaal. In de kantine is een filmvoorstelling die door alle militairen wordt bijgewoond. Omdat het pinkstervakantie is, logeren de vrouw en twee kinderen van Wim in zijn kwartier in Puiflijk. Wim gaat daarom direct na zijn bureauwerkzaamheden naar zijn gezin. "Om ongeveer 23.00 uur gingen wij naar bed. Ik lag echter nauwelijks of een ordonnans kwam mij roepen aan het raam. Ik moest meekomen."

Wim moet zijn bed uit: van het Algemeen Hoofdkwartier komen berichten dat de vijand mogelijk Nederland zal binnenvallen. De bataljonscommandant geeft order de stellingen 'ten spoedigste, doch uiterlijk te 04.00 uur te betrekken'.

Wim krijgt de taak de verschillende compagnieën langs te gaan om deze order door te geven.

"Bijna alle officieren trof ik op de compagniesburelen aan. Maar niemand wilde van mij aannemen dat het nu wel eens ernst kon worden. Velen maakten schampere opmerkingen over het zogenaamde Duitse vliegtuig dat de commandant en ik eerder die dag zouden hebben gezien."

Op de terugweg rijdt Wim even langs zijn kwartier om zijn veldkoffer gereed te zetten en zijn vrouw in te lichten. Hij zegt haar dat het wel een oefening zal zijn, maar zelf gelooft hij er niet in.

"In stilte heb ik tenminste, na mijn vrouw te hebben gegroet, nog even bij de kinderbedjes gestaan. Het kon immers wel eens voor het laatst wezen dat ik hen zag..."

...en weer verlaten

In de vroege ochtend van 10 mei 1940 liggen de manschappen van 24 RI in de stellingen. Spoedig vliegen Duitse vliegtuigen over hen heen. De mannen beginnen van de weeromstuit met hun geweer op de machines te schieten. Een zinloze actie, want vliegtuigen zijn met geweren moeilijk te raken. Desondanks beweert Wim's bataljonscommandant dat hij persoonlijk een vliegtuig heeft neergeschoten.

"Om ongeveer 05.30 uur begon het luchtdoelgeschut te paffen," vertelt Wim. "Dit was voor mij het beste bewijs dat de oorlogstoestand was ingetreden. Want ik wist dat ons luchtdoelgeschut, ook bij schending van de neutraliteit, niet eigenmachtig het vuur op vijandelijke vliegtuigen mocht openen."

Om 7 uur 's ochtends komt het officiële bericht binnen dat Nederland in oorlog is met de Duitsers.

"Niemand hoorde er meer van op. Men had zich inmiddels met het idee van oorlog vertrouwd gemaakt. Er was al een viertal vliegtuigen in ons vak neergestort, terwijl een paar andere, laag overvliegend, ons stellinggebied met mitrailleurs onder vuur hadden genomen. Gelukkig had dit slechts één lichtgewonde veroorzaakt, zodat het voor ons een niet duur betaalde les was om de werkelijkheid onder ogen te zien. De meeste manschappen waren al in dekking gegaan, maar er waren er ook die moesten worden gesommeerd hun onderkomen op te zoeken: zij wilden niets van het schouwspel missen." De hele bevolking van Puiflijk en omgeving is al geëvacueerd. In de avond van de tiende mei gaan de soldaten met schoenen en kleren aan in de bedden van de bewoners liggen. Rond middernacht echter moeten zij al opbreken. Opdracht: voor vier uur de volgende ochtend in Maurik zijn. "Dit bevel kwam voor ons zeer onverwacht. Al waren onze stellingen nog niet voor honderd procent gereed, wij hadden er toch negen maanden aan gewerkt met het idee een oprukkende vijand tegen te houden, of in ieder geval zijn opmars te vertragen. Hoe kon het nu, dat wij zonder een vijand te hebben gezien, deze stellingen moesten verlaten? De order gaf hierover geen opheldering, zodat de wildste geruchten de ronde gingen doen. Zo werd gezegd dat de Duitsers nog maar twintig kilometer van de Maas-Waalstelling zouden zijn verwijderd."

Strijd om de Grebbeberg

Zoals verwacht ligt het zwaartepunt van de aanval op de Grebbelinie bij Wageningen. Na verovering van Wageningen trekken de Duitsers op via de niet geïnuundeerde strook grond. De vroege ochtend van 11 mei begint met een hevige artilleriebeschieting op de voorpostenstrook. De toch al schaarse telefoonverbindingen, die veelal bovengronds zijn aangebracht, raken daardoor onklaar. Het enige radiozendapparaat valt kort daarna uit: de accu is leeg. Een reserveaccu is niet voorhanden. Het wegvallen van de verbindingen maakt het onmogelijk de Nederlandse artillerie-eenheden, die ver naar achteren zijn geplaatst, gerichte steun te vragen. De soldaten in de voorpostenstrook zijn op zichzelf aangewezen.

Rond 10 uur van diezelfde ochtend zien de Duitsers kans de stelling te doorbreken in het meest noordelijke deel van de voorpostenstrook. De doorbraak heeft fatale gevolgen voor de overige steunpunten die nu ook van opzij en in de rug worden aangevallen. Door het gebrek aan telefoonverbinding weet spoedig niemand meer waar de Duitsers zich precies bevinden. Terwijl de ene sectie zich terugtrekt, blijft een andere vuren - vaak kortstondig, want de munitie is snel op. De Duitse soldaten kunnen zich goed verschuilen achter de gebouwen en stallen die, ondanks verzoeken van de legerleiding, niet gesloopt zijn. Ook de niet gekapte boomgaarden geven prima dekking. De Duitsers rukken op - langzaam maar zeker. Ondanks hun tegenstand moeten de Nederlandse secties zich één voor één overgeven. Aan het eind van de middag is de hele voorpostenstrook in Duitse handen.

In de nacht van 11 op 12 mei openen de Duitsers het artillerievuur op de frontlijn. Net als bij de voorposten is het ook bij de frontlijn droevig gesteld met de verbindingen. De telefoonkabels liggen onbedekt in grondsleuven of zijn tussen boomtakken opgehangen. Voor artillerievuur zijn ze uiterst kwetsbaar. Het bombardement zorgt er dan ook voor

dat vele telefoonverbindingen defect raken, wat de bevelvoering zeer moeilijk maakt. Bovendien is het vuur zo hevig dat verplaatsingen over het terrein bijna onmogelijk worden. De munitieaanvoer stagneert. Hierdoor lukt het de Duitsers in de vroege middag van de twaalfde mei de frontlijn te doorbreken.

Jan Heinen dodelijk geraakt

Jan Heinen loopt op dat moment met een groepje militairen op de oostelijke oever van het riviertje De Griff. Plotseling klinkt van heel nabij geweervuur op. De groep wordt beschoten door Duitse sluipschutters die zich in bomen hebben verschanst. Jan is een van de eersten die wordt getroffen.

Nu het voor de anderen duidelijk is geworden waar de schutters zich bevinden openen ze het vuur. De Duitsers in de bomen zijn een gemakkelijke prooi: vluchten kunnen ze niet.

Een collega-soldaat ziet Jan sneuvelen. "Hij werd geraakt in de borst, en viel neer. Hij lag een beetje scheef, zijn geweer nog in de hand. Als je gewond bent heb je de tijd om je geweer los te laten, anders te gaan liggen, enzovoort. Ik denk dus niet dat Jan heeft geleden. Arme drommel."

Tegenaanval

Meer naar het westen, ter hoogte van de stoplijn, wordt ondertussen koortsachtig gewerkt aan een soort afgrendelingsstelling. Het plan is om na het tot stand komen van deze afgrendeling de vijand met een tegenaanval weer van de Grebbeberg te verjagen. Terwijl de leiding bezig is de voorbereidingen te treffen, valt de stelling van de frontlijn definitief. Aan het eind van de twaalfde mei is bij de Grebbeberg alleen de stoplijn nog in Nederlandse handen.

Omdat op de Grebbeberg zelf nauwelijks reserves zijn, moeten de voor de tegenaanval benodigde bataljons van elders komen. Het gevolg is dat de soldaten van onder andere 24 RI, gelegerd in het land van Maas en Waal, lange marsen moeten afleggen om de Grebbeberg te bereiken. Als zij daar aankomen, zijn ze door een tekort aan slaap en voedsel zeer vermoeid.

En dat terwijl de tegenaanval nog moet beginnen.

Het zakboekje van Jaap Vermeer

Bij één van deze opgetrommelde bataljons bevinden zich zowel Wim Lingen als Jaap Vermeer. In de middag van 12 mei is hun bataljon op weg naar Amerongen met de opdracht daar in te kwartieren. Door continue troepenverplaatsingen heeft het bataljon inmiddels drie nachten niet geslapen. De militairen zijn bekaf. Toch krijgen ze de opdracht naar Rhenen op te rukken om daar de tegenaanval te ondersteunen. Het avondeten schiet erbij in, en ook zullen ze een vierde nacht niet slapen.

Aan het begin van de avond komt het bataljon in Rhenen aan. Een aantal secties van het bataljon krijgt de opdracht ten noorden van de weg Rhenen-Wageningen over een breedte van 500 meter een tegenaanval uit te voeren. Twee andere secties worden afgestaan aan 8 RI om de stoplijn te versterken.

Jaap Vermeer zit bij één van de secties die de tegenaanval moet gaan uitvoeren. Zijn sectie vertrekt uit Rhenen richting Grebbeberg. De mannen zijn nog maar net het

spoorviaduct overgestoken als ze onder vuur worden genomen door een Duitse eenheid. Ze rennen naar links, maar worden vervolgens beschoten door eigen troepen die zich achter de spoordijk hebben verschanst. Deze troepen weten niets van de uit te voeren tegenstoot; zij zien de Nederlandse soldaten voor de Duitse vijand aan.

Wat Jaap toen precies heeft gedaan, kan later niet worden achterhaald. Het kan zijn dat hij een veldversterking in is gerend, vlakbij het viaduct over de spoorlijn. De versterking wordt kort daarop door vijandelijk artillerievuur beschoten: alle soldaten die erin zaten komen om. Na de strijd wordt in het puin een zakboekje van Jaap aangetroffen.

Boeiend, maar niet aannemelijk, is de versie van een collega-militair die in een boek over zijn oorlogservaringen het sneuvelen van Jaap Vermeer beschrijft: 'Deze vurige Oranjeman was door zijn munitie heen. Wild geworden door de laffe Duitse overval, pakte hij zijn geweer bij de loop, om met de kolf de koppen van de moffen te verpletteren. Deze overmoedige daad heeft de man met de dood moeten bekopen. Zijn later gevonden zakboekje was met twee kogels doorboord....'

Het kan ook zijn dat Jaap Vermeer niet op 12, maar op 13 mei is gesneuveld.

Onderzoekers concluderen later: 'Op 12 mei 1940 om 16.00 uur kreeg de compagnie opdracht om de frontlijn op de Grebbeberg te versterken. De compagnie kwam om 18.00 uur in Rhenen aan. In het donker passeerden zij de spoorweg en trokken op richting de stoplijn. De sectie van korporaal Vermeer verdwaalde echter en bracht de nacht door vlakbij de commandopost van 8 RI. In de vroege morgen van 13 mei werd de post aangevallen en trok een groepje militairen (waaronder korporaal Vermeer) in oostelijke richting naar de stellingen in de stoplijn. Het groepje stak de Wageningse straatweg over (de huidige Grebbeweg) en liep de bossen in ten oosten van de Timmerfabriek De Stoomhamer. Daar raakte zij rond het middaguur in gevecht met een doorgestoten groep Duitsers onder leiding van SS-Obersturmbahnführer Wäckerle. Jacob Vermeer zou hierbij zijn gesneuveld.'

Wim Lingen onder vuur

Intussen hebben de overgebleven mannen van het bataljon in de nacht van 12 op 13 mei de grootste moeite om bij elkaar te blijven. Met sommige onderdelen verliest de bataljonscommandant het contact. Wim Lingen wordt een aantal keer door hem erop uitgestuurd om te kijken waar bepaalde onderdelen zitten.

Als Wim zoekend over de Grebbeberg loopt ziet hij tot zijn verbazing apen door de bomen zwerven. De dieren zijn kennelijk ontsnapt uit het nabijgelegen 'Ouwehands Dierenpark'. Het kabaal dat ze in de nacht maken is bizar en voor sommige toch al doodvermoeide en nerveuze soldaten teveel: zij schieten hun geweer leeg in de richting van ieder geluid dat zij horen. Het kost veel munitie.

In de vroege ochtend is het bataljon dan eindelijk georganiseerd voor de geplande tegenaanval. Onder aanvoering van de bataljonscommandant rukken Wim en de andere mannen op; vermoeid en met lood in de schoenen.

Al snel lopen ze Duitse eenheden tegen het lijf. De Duitsers reageren alert en openen het vuur. Wim ziet een goede vriend van hem, Freddy Hogewerff, sneuvelen. Een andere bekende van hem, de schoenmaker Willem van Walraven, sneuvelt ook. Hoewel Van Walraven als korporaal lederhersteller niet mee had hoeven vechten, had de

commandant ook hem en vele andere non-combattanten meegenomen om voldoende mankracht te hebben.

Om 13.00 uur precies is voor Wim de strijd over. Hij en zijn groep worden door Duitsers omsingeld en krijgsgevangen gemaakt.

Capitulatie

Intussen brokkelt de stoplijn op de Grebbeberg steeds verder af. Enkele Duitse troepen laten een aantal halfgeklede krijgsgevangenen als dekking voor zich uit lopen. De Nederlandse verdedigers laten zich echter niet intimideren en vuren toch, waarop de krijgsgevangenen zich onmiddellijk op de grond laten vallen. De Duitse soldaten worden daardoor plotseling zichtbaar en druipen haastig af.

Ondanks deze en enkele andere successen is de situatie in de avond van 13 mei onhoudbaar geworden. De Grebbelinie wordt opgegeven en er vindt een algehele terugtocht plaats naar de westelijk gelegen Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hoewel daar de troepen in de ochtend van 14 mei opnieuw worden geformeerd, hoeft er niet meer te worden gevochten. De militairen krijgen het bericht dat Nederland heeft gecapituleerd nadat Duitse vliegtuigen Rotterdam hebben gebombardeerd.

Het dreigement ook andere Hollandse steden plat te bombarderen, doet de legerleiding besluiten zich over te geven.

Hoofdstuk 4 DE BEZETTING

Het is 14 mei 1940: na vijf dagen strijd heeft Nederland zich overgegeven.

Het Duitse leger trekt in de dagen daarna de Vesting Holland binnen. De strategie die ervan uitgaat dat Nederland wel enige maanden stand kan houden tegen een aanval van een vijandelijke strijdmacht blijkt een illusie.

Twee dagen na de overgave wordt begonnen met het zoeken naar gewonden en gesneuvelden op en rond de Grebbeberg. Een Nederlandse majoor krijgt hierover de leiding. Eerst wordt het gevechtsterrein onderzocht: de stoffelijke overschotten van zowel Nederlandse als Duitse gesneuvelden worden verzameld, geïdentificeerd en begraven op een daarvoor aangelegde begraafplaats op de Grebbeberg. Daarna worden de tijdens de strijd gedolven veldgraven opengemaakt en de gesneuvelden overgebracht naar de nieuwe begraafplaats. Op en rond de Grebbeberg blijken meer dan 400 Nederlandse soldaten te zijn omgekomen. Hoeveel Duitse militairen het gevecht niet hebben overleefd, is onbekend.

De Nederlandse militairen die krijgsgevangen zijn gemaakt, worden naar Duitsland afgevoerd. De meesten blijven daar maar kort in gevangenschap en mogen al snel naar huis.

Trauma's en verdriet

De mannen die in hun gezinssituatie terugkeren, spreken zelden over hun oorlogservaringen. Het is moeilijk aan niet-strijders uit te leggen wat zij hebben meegemaakt: angst en onzekerheid, de confrontatie met doden en gewonden, onmacht, het besef elk moment te kunnen worden doodgeschoten en uiteindelijk de vernedering van de capitulatie.

Hoeveel militairen een oorlogstrauma hebben opgelopen, is niet precies bekend. Naar schatting zijn het er ongeveer 15.000. Trauma's werden opgelopen door, onder meer, de heftigheid van het gevecht en de confrontatie met geweld en doodsdreiging. De Nederlandse militairen waren hier totaal niet op voorbereid. Niemand wist wat te verwachten: Nederland had niet meegevochten tijdens de Eerste Wereldoorlog en had dus geen ervaring met oorlogsgeweld. Tijdens de mobilisatieperiode werd nauwelijks geoefend met scherpschieten, waardoor voor een groot aantal dienstplichtigen de overgang van een normale gezinssituatie naar één waar de kogels hen om de oren vloten, traumatisch was.

Daarnaast zijn militairen met honger, dorst en slaap gevoeliger voor oorlogsgeweld. Uitputting kwam zeker op het eind van de strijd bij veel soldaten voor. Ook stress, een stokkende munitietoevoer, het onder vuur liggen van eigen troepen die menen op de vijand te schieten en een falend leiderschap zijn desastreus voor het moreel. Het gevoel dat 'er van alles misgaat' bemoeilijkt het accepteren en verwerken van het oorlogsleed. Het blijkt niet alleen moeilijk over deze ervaringen te praten, aanvankelijk is er ook vrijwel niemand die wil luisteren. Professionele zorg is er nauwelijks. De zorg die er wel is, richt zich voornamelijk op lichamelijke hulp. Dat een soldaat in een oorlogssituatie psychische problemen kan krijgen, is bij de hulpverleners niet bekend.

Ook de burgerbevolking heeft nauwelijks oor voor oorlogservaringen. De meeste mensen zijn teleurgesteld over de snelle nederlaag van het Nederlandse leger. Zij willen het gebeuren zo snel mogelijk achter zich laten: 'Dat is geweest, we hebben het er niet meer over.' Daarbij komt dat in de meidagen van 1940 relatief meer burgerslachtoffers zijn gevallen: bij het bombardement op Rotterdam alleen al zijn ruim 900 burgers omgekomen. In aantal en aandacht overschaduwden zij de gesneuvelden militairen. De nabestaanden van de gesneuvelden praten eveneens nauwelijks over hun verlies. Het is er de tijd niet naar 'goede gesprekken' te voeren, waarin emoties naar buiten kunnen worden gebracht. Het verdriet moet men zelf maar zien te verwerken.

Wim Lingen wordt krijgsgevangene

Nadat Wim Lingen en zijn mannen krijgsgevangen zijn gemaakt, worden zij weggevoerd naar een Hitlerjugendkamp in Weinsberg, een dorpje in Duitsland. Hoewel de situatie niet best is, ziet Wim een positief punt: volgens hem is dit het mooiste kamp van Duitsland.

Wim wordt hier een aantal weken gevangen gehouden. Hij wordt door de Duitse soldaten redelijk behandeld, alleen het eten is verschrikkelijk. Bijna elke maaltijd bestaat uit watersoep.

Het is de gevangenen verboden iets te ondernemen. Dagen van verveling treden in. Een medegevangene van Wim - Kelderman - spoort iedereen aan iets onder handen te nemen. "Jullie moeten niet zo ouwehoeren met elkaar, maar wat doen!" Wim pakt een bezemsteel en snijdt hier een lepel uit: een klusje waar hij enige tijd mee bezig is. Kelderman heeft ook een taak voor Feinsma, een tandarts uit Nijmegen: "Het haar van de mannen begint aardig lang te worden. Jij bent tandarts: jij kan dus goed om een stoel heen draaien. Jij wordt onze kapper." Feinsma accepteert goedmoedig en neemt een schaar ter hand.

In Nederland weet de familie van Wim nog niets van zijn lot. Enige dagen na de strijd reist Willy, zijn vrouw, met een paar mensen uit haar omgeving naar de Grebbeberg om haar man te zoeken. Collega-soldaten verklaren dat zij Wim 'hebben zien vallen'. Pas twee weken later krijgt de familie via het Rode Kruis te horen dat Wim levend en wel in een kamp in het Duitse Weinsberg gevangen zit.

Na enige weken gevangenschap mag Wim een brief aan zijn vrouw sturen. Hij schrijft over de onzekere situatie: niemand weet wat er zal gaan gebeuren. Gelukkig voelt hij zich gezond. Willy houdt vooralsnog haar twee kinderen onwetend over de reden van de afwezigheid van hun vader.

Weer thuis

In juni 1940 mag Wim het kamp verlaten. Hij wordt op transport gesteld naar Nederland. Bij de grens wordt hij onthaald door jongeren uit een Nederlands grensplaatsje:

"Die jeugd daar was zo aardig, ze stonden allemaal met dingetjes klaar voor ons. Heel sympathiek."

Uiteindelijk komt Wim weer thuis bij zijn vrouw en kinderen in Voorburg. De volgende dag gaat hij op bezoek bij zijn vader in Rotterdam.

Al snel gaat het leven weer zijn normale gang, ook al is Nederland door de Duitsers bezet. In de zomer van 1940 gaat Wim weer bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij werken. In 1943 krijgen hij en zijn vrouw hun derde kind: een dochter.

Tussen Wim en zijn voormalige medekrijgsgevangenen blijft lange tijd een hechte band bestaan. Een half jaar na zijn vrijlating besluit Wim de tandarts Feinsma eens op te zoeken. In zijn praktijk speelt Wim voor patiënt. Als hij op de stoel gaat zitten, staat Feinsma met zijn rug naar hem toe. De tandarts heeft de nieuwe patiënt nog niet gezien als hij vraagt; "Wat moet het zijn?"

"Haar knippen!" antwoordt Wim.

Ook onderhoudt Wim contact met zijn maten uit het 24-ste regiment infanterie. Tijdens de bezettingsperiode zijn er regelmatig bijeenkomsten - in het geheim. "De Duitsers mochten hier uiteraard niets van weten. Dit soort dingen gebeurde achter hun ruggen om."

Jaap Vermeer: vermist

Nog wekenlang na de veldslag op de Grebbeberg wacht Pleuntje tevergeefs op de thuiskomst van haar man Jaap. Op '29 juli, Oorlogsjaar 1940' valt er een brief bij haar op de mat. 'Ingevolge de opdracht van het Deutsche Bezettingsbestuur om den Bijzonderen Vrijwilligen Landstorm te ontbinden wordt hierbij korporaal Jacob Vermeer op de meest eervolle wijze ontheven van zijne verbintenis...' De legeradministratie gaat ervan uit dat Jaap Vermeer nog leeft. Gevonden hebben ze hem echter nog niet. Ook Pleuntje en Jaap's familie nemen aan dat Jaap nog leeft. Pleuntje heeft er moeite mee alleen thuis op Jaap's terugkomst te moeten wachten. Ze trekt met haar zoon Teun bij haar ouders in.

Omdat er geen berichten over krijgsgevangenschap binnenkomen, begint het leger rekening te houden met de mogelijkheid dat Vermeer is gesneuveld. Een intensieve zoektocht naar het lichaam van de korporaal op en rond de Grebbeberg levert niets op. Een ander onderzoeksteam is intussen bezig met het doornemen van alle op de Grebbeberg gevonden bezittingen: wellicht zit er iets tussen dat kan worden gekoppeld aan een naam op de lijst van vermisten.

Dit team heeft meer succes: in een zakboekje treffen de onderzoekers de naam Jacob Adrianus Vermeer aan. Het boekje bevat twee kogelgaten. Men veronderstelt dat Vermeer het boekje op zijn borst heeft gedragen en dus zal zijn doodgeschoten. Op de begraafplaats op de Grebbeberg is een aantal onbekende soldaten begraven, waarvan één met een uniform van het regiment Jagers - het regiment waar Vermeer diende. De onderzoekers laten het graf openmaken om te kijken of deze onbekende soldaat wellicht Jaap Vermeer kan zijn.

Het adres van Vermeer wordt achterhaald en met de op de onbekende soldaat gevonden persoonlijke bezittingen en een stuk van zijn hemd wordt een bezoek gebracht aan Pleuntje en haar ouders.

Teun, de zoon van Jaap, vertelt over dit bezoek: "Mijn oma zei: 'Ja, dat hemd is van Jaap, want ik herken het aan de steek. Ik heb het zelf gemaakt.'" Ook Pleuntje herkent één van de dingen als dat van haar man: een jodiumkokertje.

Emotionele gevolgen

Na een zoektocht van bijna twee jaar komt een einde aan de vermeende vermissing van Jaap. Het bordje met 'Onbekende soldaat' op de begraafplaats op de Grebbeberg wordt vervangen door een kruis met de naam J.A. Vermeer. Ondanks de nu verkregen zekerheid over het lot van Jaap kan zijn vader de dood van zijn zoon niet accepteren. Hij blijft lange tijd geloven dat zijn zoon slechts wordt vermist en dat Jaap op een dag zal terugkeren.

Tijdens de bezettingsperiode verhuizen Pleuntje en Teun van het ene adres naar het andere. De broers en zussen van Jaap hebben het contact met Pleuntje en Teun verbroken; volgens Teun omdat 'zij niet zo goed met mijn moeder konden opschieten.' Zij doen dan ook niets om Pleuntje, als vrouw alleen, te helpen. Pleuntje en Teun worden wel ondersteund door Pleuntje's familie. Er worden hen groente, aardappelen en andere etenswaren toegestopt.

Op 1 april 1945 gaat de dan zesjarige Teun voor het eerst naar school. "Er werd nauwelijks gepraat over de oorlogsslachtoffers", vertelt Teun. "Ook niet op school. 'Teun heeft geen vader, die is gesneuveld tijdens de strijd'. Dat was alles wat erover werd gezegd. Over de emotionele gevolgen van een dergelijk verlies praatte men al helemaal niet."

Ruim een maand later, op 5 mei, wordt de bevrijding van Nederland gevierd. Teun en zijn moeder vieren het feest uitbundig mee: de Duitsers zijn het land uitgejaagd!

Broer van Jan Heinen op onderzoek

Al tijdens de strijd in de meidagen van 1940 komen bij de ouders van Jan Heinen allerlei geruchten binnen over zware gevechten rond de Grebbeberg, waar hun zoon is gelegerd. Moeder is er erg stil onder en moet vaak huilen; vader gaat af en toe naar buiten en kijkt in de richting van de Grebbeberg, alsof hij zo kan zien wat er daar gebeurt. Zij vernemen ook dat de koningin en enkele ministers naar Engeland zijn uitgeweken. Van Jan horen ze echter niets.

Op 14 mei 1940, na vijf dagen strijd, geeft Nederland zich over. Capitulatie. De broer van Jan - Johan - vertelt over die tijd: "Ik had zo iets van: dit kan toch niet! We waren toch neutraal! En nu hebben die schoften..."

"We hoorden ook dat veel van onze soldaten waren verwond of gesneuveld. Rotterdam was platgebombardeerd. We hoorden de meest verschrikkelijke dingen - maar van mijn broer hoorden we niets."

De eerstvolgende zondag na de capitulatie komt Johan bij zijn ouders op bezoek: hij mag even 'van de boer af'. Daar hoort hij dat een buurtgenoot van zijn ouders tijdens de strijd is gesneuveld. Over Jan is nog steeds niets bekend. Johan zegt tegen zijn vader: "Ik wil weten wat er met Jan is gebeurd. Ik ga morgen naar de Grebbeberg. Op de fiets." Zijn vader geeft hem echter geen toestemming; het zou te gevaarlijk zijn. De volgende dag is Johan terug bij zijn boer en hij vertelt hem over zijn plan. De boer begrijpt de onrustgevoelens van Johan wel. Hij geeft hem vrijaf en bovendien een pak brood en wat te drinken voor onderweg.

Dodenlijst

Johan fietst van Zelhem naar de Grebbeberg: een afstand van ongeveer zestig kilometer. Johan is nog nooit zo ver van huis geweest. "Ik was niet gewend zo ver te fietsen. Halverwege - bij Arnhem - had ik dan ook de blaren op het gat." Als Johan door Wageningen fietst, ziet hij allerlei uitrustingsstukken van Duitse en Nederlandse soldaten op straat liggen. Ook staan her en der kapotte legervrachtauto's.

Onderaan de Grebbeberg gekomen stapt hij van zijn fiets. "Ik liep de berg op. Overal om me heen liepen Duitse en Nederlandse soldaten. Halverwege de berg wilde ik even het bos in om een plas te doen. Links van de weg is daar een inham: ik dacht, daar ga ik in. Ik deed m'n plasje en zag boven een bepaalde plek in het bos allerlei vogels in de lucht. Nieuwsgierig liep ik ernaar toe. Ik kan nauwelijks beschrijven wat ik daar zag. Er lagen vele soldaten. Dood. Ik begreep op dat moment ook waar die stank vandaan kwam, die ik al de hele tijd had geroken! Die lijken moesten daar al een week hebben gelegen. "Er kwam een Duitse sergeant op me af, en ik kreeg een uitbrander in het Duits: 'Je mag hier helemaal niet komen! Maak dat je wegkomt!'

"Ik haastte me verder de berg op. Bovenaan kwam ik op een plaats waar men bezig was graven te delven. Er lagen nog hele rijen onbedekte lijken. Midden daartussen stond een groepje mensen - kennelijk ook op zoek naar inlichtingen - en een militair met een papier in de hand. De militair zei tegen mij: 'Jochie, wat moet jij hier? Waar kom je voor?' Ik liet hem een papier zien, waarop ik de naam van mijn broer en zijn legernummer had geschreven. De militair keek zijn lijst na. Op de eerste bladzijde stonden tweeënzestig namen, maar daar stond mijn broer niet bij. De man sloeg het blad om, en ja, de derde van boven: Jan Heinen - gesneuveld op 12 mei.

"De militair draaide zich om en wees: 'Kijk, daar ligt ie. Hij is daarnet onder het zand gelegd. Als je hem wilt zien moet je het zand eraf halen, maar ik zeg je bij voorbaat, hij is helemaal zwart. Van de zon.'

Gebalde vuisten

"Ik heb met gebalde vuisten bij het graf gestaan, en heb Jan in stilte gevraagd: 'Hoeveel moffen heb je neergeknald voor jezelf neerging?' Ik kreeg natuurlijk geen antwoord. Toen werd ik van de begraafplaats gestuurd omdat ze weer met een aantal dode soldaten kwamen aandragen die moesten worden begraven.

Ik pakte mijn fiets en reed naar huis. Onderweg kreeg ik een hevige regenbui over me heen. Doornat was ik. Toen ik in Zelhem aankwam stonden twee Nederlandse militairen in de straat. Ze herkenden mij, en de ene riep mij aan: 'Hé, heb je al wat van je broer gehoord?'

"Ik vertelde het hem. 'Maar jongen, met dat bericht ga je toch niet naar huis toe? Wees zo verstandig, en ga eerst naar de dominee in Halle.'

Dat heb ik gedaan, ik ben naar Halle gefietst. Aan de dominee heb ik alles over mijn tocht verteld. Ik wilde naar huis, maar het regende zo dat de dominee me bij hem thuis liet slapen. Toen ik de volgende dag naar huis ging, wisten mijn ouders al van de dood van Jan. De dominee had het hen verteld.

'Weet je wel zeker dat onze Jan dood is', vroeg mijn vader nog. Achteraf ben ik blij dat ik eerst naar die geestelijke ben gegaan. Het is hondsmoeilijk om een dergelijk

onheilsbericht aan je ouders te moeten vertellen. Het was een verstandig advies van die soldaten."

Johan hoort achteraf stoere verhalen over zijn broer: Jan zou zijn gesneuveld als een held. Hij zou op het spatbord van een vrachtauto hebben gezeten, en al vurend met een rotgang de berg zijn afgereden, tot hij door een Duitse kogelregen werd gedood.

Johan gelooft niets van die stoere praat. Hij hecht meer waarde aan het verhaal van een collega-soldaat die hem vertelt over de Duitse sluipschutters in de bomen.

Een week na de strijd komt de gemeentesecretaris van Zelhem bij Johan op bezoek.

"We hebben wat spullen gevonden op Jan's lichaam. Onder andere een portefeuille. Wil jij die hebben?" De gemeentesecretaris laat de portefeuille zien. De buitenkant zit onder het bloed. Jan's bloed.

"Ik schrok daarvan", vertelt Johan. "Ik zei: 'Ik wil hem niet hebben. Breng maar naar mijn vader en moeder.' Maar dat vond de gemeentesecretaris geen goed idee. Hij vond dat ik hen die aanblik van Jan's bloed moest besparen. Ik heb het ding toen toch maar gehouden. Mijn ouders hebben het nooit geweten."

Gebroken

De moeder van Jan is totaal kapot van het nieuws - ze kan niet over de dood van haar zoon praten. Johan spreekt er met zijn vader wel eens over. Hij was in de Eerste Wereldoorlog militair en kan als zodanig de dood van zijn zoon wat gemakkelijker verwerken. Hij kan zich min of meer voorstellen hoe het is gegaan, daar op het slagveld. "Mijn moeder is na het bericht nooit meer de oude geweest. Ze was geestelijk helemaal gebroken. Wat wil je; we wisten voor de strijd begon niks van oorlog af. We hadden het nog nooit aan den lijve meegemaakt. En in één keer val je erin. Geweld, angst, doden. Ik kan me voorstellen dat de jeugd van tegenwoordig die niet in een oorlog is verzeild geraakt, gewoon niet snapt wat we toen hebben meegemaakt".

Betrokkenheid komt uit onverwachte hoek: "Mijn oom Herman lag vanwege een erfeniskwestie in onmin met mijn ouders. De dood van Jan bracht echter de strijdende partijen weer bij elkaar: oom Herman kwam langs om te condoleren. Hij bleef zelfs een paar dagen logeren. Oom Herman en ook mijn oom Derk zijn toen mee geweest naar de Grebbeberg om Jan's spullen te halen. Zij waren nauw bij de dood van Jan betrokken. Ik vond dat heel goed van ze."

Ook de buuren tonen betrokkenheid. "Mijn moeder kreeg vooral steun van de buurvrouw. Vrouwen onder elkaar kunnen goed spreken, je weet hoe dat gaat. Ook een andere vrouw kwam elke dag wel effetjes aan, al was het maar een paar minuutjes, om mijn moeder op te beuren. Zelf kon ik nauwelijks met anderen praten over de dood van mijn broer Jan. Mijn zussen en jongere broer wilden er niets van weten. Ze wilden het er niet over hebben. Wel kreeg ik steun van mijn boer. Een fijne man die goed kon luisteren en veel begreep. Ook het contact met Jan's collega-soldaat heeft geholpen. Het is heel belangrijk voor mij om te weten wat er precies op het moment van Jan's dood is gebeurd. Als ik niet zou hebben geweten hoe en wat, zou het verwerken van zijn dood veel moeilijker zijn geweest."

Bij veel Nederlanders heerst onbegrip van dergelijk oorlogsleed. Er wordt niet over de gesneuvelden gepraat. Ook in de media komt het individuele leed niet ter sprake. "Nee, begrip of steun van onze mede-Hollanders hadden we niet te verwachten", aldus Johan.

Verzet

Tijdens de bezetting, in 1942, gaat Johan in het verzet als direct gevolg van de dood van zijn broer. Hij ziet het als een soort wraak: "Ik heb het werk voortgezet dat mijn broer niet meer kon doen."

Johan krijgt opdrachten van een voormalige legerkapitein. Hij bereidt zich zo goed mogelijk voor op zijn taak als verzetsman. "Ik ging wel eens naar de bioscoop. Naar oorlogsfilms, om te kijken wat oorlog nou eigenlijk was. In de films wonnen de moffen natuurlijk altijd, maar dat ging langs me heen. De gevechtsbeelden onthield ik: wie weet waar ik zelf eens voor zou komen te staan. Met de kapitein besprak ik dan wat ik gezien had. Hij vond het wel een goede leerschool."

Johan's schuilnaam wordt Hanjo, het omgekeerde van Jo-han. Als Hanjo bespiedt hij Duitse legereenheden en geeft hij onderdeelnummers en de rang van de militairen door. Op een dag komt een zekere oom Tom bij Johan langs, een man uit het verzet. Johan vertelt hem over de dood van zijn broer. "Hij zei toen: 'Johan, beloof me één ding: doe geen domme dingen. Laat je niet gaan als je de kans krijgt om je te wreken. Er was iemand uit een dorp hier in de buurt die slaande ruzie kreeg met een dronken mof. Hij had die mof zo verschrikkelijk op z'n donder gegeven dat die vent er bewusteloos van raakte. Later kon die Duitser een nauwkeurige beschrijving geven van degene die hem die klappen had gegeven. Stom dus, dat die Hollander zich zo had laten gaan. Weet wat je doet! Ik heb me zijn raad aangetrokken. Ik heb me altijd ingehouden. Dat was soms best moeilijk."

Vluchten

Op een gegeven moment wordt het voor Johan te gevaarlijk: hij moet vluchten voor de Duitsers hem te pakken nemen. Johan vindt onderdak bij zijn oom en tante in Silvolde, bij Terborg.

Zijn verzetswerk wil hij voortzetten. Hij raakt in contact met de commandant van het plaatselijke verzet. Johan moet van hem onderduikers helpen: mensen onderbrengen of ze naar veiliger schuilplaatsen brengen. Ook maakt hij in een gierkelder een schuilplaats waar acht personen kunnen overnachten. "Onverwachts kwamen daar wel eens mensen om een paar nachten te slapen. Verzetslieden, denk ik. Je mocht echter niet vragen wie het was. Met een politiemann, die een keer in die gierkelder zat, heb ik nog steeds contact - deze man is nu 86." Johan gebruikt de kelder ook zelf: hij steelt af en toe wapens van de Duitsers en maakt die in de schuilplaats schoon.

Met zijn medeverzetsstrijders spreekt Johan wel eens over de dood van zijn broer Jan. Niet zozeer over de emotionele kant, maar soms wordt hem wel eens gevraagd: 'Jij had toch een broer die gesneuveld is op de Grebbeberg?' "Je moest daar nog mee uitkijken, want het was niet de bedoeling dat je elkaar kende, dat je wist wie de andere verzetslieden waren."

Johan blijft bij het verzet tot de bevrijding.

Hoofdstuk 5 DE VERWERKING

Na vijf jaar Duitse bezetting verandert de situatie. Het Duitse leger wordt verslagen en moet zich uit Nederland terugtrekken. Op 5 mei 1945 vieren de Nederlanders uitbundig feest: bevrijdingsdag!

Nu kan de wederopbouw beginnen. Gebombardeerde huizen en fabrieken moeten worden herbouwd, auto- en spoorwegen hersteld, nieuwe woningen en scholen gebouwd. Door iedereen wordt hard gewerkt onder het motto 'niet zeuren maar handen uit mouwen'. Onder dat 'zeuren' valt ook het verwerken van de trauma's van de oud-strijders en het verdriet van de nabestaanden van de oorlogsslachtoffers. De periode vlak na de oorlog is een moeilijke tijd, met schaarste op velerlei gebied: men gaat ervan uit dat iedereen in hetzelfde schuitje zit en dezelfde problemen heeft - niet iets waar je tegen een ander over moet gaan zeuren dus.

Het is tevens een tijd waarin niet het individu centraal staat, maar de samenleving als totaliteit. Iedereen is een radertje in het uurwerk: het belangrijkste is het functioneren van het geheel. Daarom ook hebben geestelijke hulpverleners en politieke en maatschappelijke leiders nauwelijks oor voor de individuele ervaringen van de strijders. Ze houden zich meer bezig met de gevolgen van de oorlog voor land en samenleving als geheel.

Praten

In de jaren zestig worden via het nieuwe medium televisie documentaires en dramaserieën uitgezonden die - vooralsnog voorzichtig - de emotionele kant van de oorlogsverwerking belichten. Zo refereert dr. L. de Jong in de tv-serie 'De bezetting' voor het eerst aan persoonlijk oorlogsleed. Jongeren die de verhalen over de meidagen van 1940 wel kennen, maar deze niet zelf hebben meegemaakt, gaan zich in de materie verdiepen en stellen kritische vragen. Bovendien begint de zwijgcultuur langzaam maar zeker een praatcultuur te worden - niet alleen op het gebied van het oorlogsleed. Mede daarom wordt er in boeken en films steeds meer aandacht besteed aan de Tweede Wereldoorlog en het verwerkingsproces van oud-strijders en nabestaanden.

Begin jaren zeventig wordt voor het eerst een film vertoond over een traumabehandeling. 'Begrijpt u nu waarom ik huil?' van professor Bastiaans doet veel stof opwaaien. Het duurt echter tot halverwege de jaren tachtig voor professionele hulpverleners meer onderzoek doen naar de mogelijke oorzaken en verwerkingsprocessen van oorlogstrauma's. Eindelijk worden de trauma's her- en erkend. Getraumatiseerde oud-strijders die voor hulp aankloppen, kunnen nu beter worden geholpen. Ze raken hun trauma echter niet kwijt, maar leren het een plaats te geven in hun leven. De psychische problemen worden, zagezegd, hanteerbaar gemaakt.

Ook voor het leed van nabestaanden komt meer professionele aandacht. Het feit dat meer hulpverlening beschikbaar komt, wil echter nog niet zeggen dat daar navenant gebruik van wordt gemaakt. Velen blijven hun psychische problemen bagatelliseren of voor zich houden.

Levensfase

Na de strijd in mei 1940 hebben de meeste militairen geen tijd voor bezinning - zij die terugkeren in de maatschappij zijn vaak in een levensfase waarin alle aandacht dient te worden besteed aan gezinsleven, werk en carrière.

Pas in een latere levensfase - als de kinderen het huis uit zijn of na pensionering - komt tijd vrij voor reflectie. De meeste oud-strijders gaan zich op deze momenten intensiever met hun verleden bezighouden. Vaak met nachtmerries en emotionele uitbarstingen tot gevolg.

Het blijft moeilijk met naasten hierover te praten. Wel wordt baat gevonden bij het contact met lotgenoten. Oud-strijders begrijpen de trauma's van de ander beter dan iemand die de strijd niet van nabij heeft meegemaakt. Aan een half woord hebben zij genoeg om te begrijpen welke verschrikkelijke ervaringen tijdens de strijd zijn opgedaan.

Herdenkingen, reünies, onthullingen van monumenten: het zijn dankbare gelegenheden elkaar op te zoeken en te spreken.

Ook nabestaanden van gesneuvelde militairen zoeken elkaar op. Te weten dat er meer mensen zijn met eenzelfde soort ervaring, en daarover met elkaar kunnen spreken, heeft een louterend effect. Steun vinden zij ook op reünies van het onderdeel van de gesneuvelde.

Wim Lingen: "Ik kreeg nachtmerries"

Wim Lingen wordt direct na de oorlog, in 1945, bevorderd tot hoofd Algemene Zaken bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Door de drukke werkzaamheden die deze benoeming met zich meebrengt heeft hij nauwelijks tijd na te denken over de voorbije oorlogsperiode. Ook met zijn vrouw en kinderen spreekt hij nauwelijks over de strijd in de meidagen van 1940.

"Er werd hard gewerkt na de oorlog...dat was veel belangrijker", aldus Wim.

Wel blijft hij contact houden met de mensen die op de één of andere manier verbonden zijn aan de mobilisatieperiode en de strijd. Zo blijft tussen het gezin Lingen en de familie uit Puiflijk, bij wie Lingen was ingekwartierd, lange tijd een vriendschapsband bestaan.

In 1968 verlaat Wim de inmiddels tot Koninklijke/Shell omgedoopte BPM. Na bijna veertig arbeidsjaren gaat hij met pensioen. Samen met zijn vrouw onderneemt hij vele reizen. Hoewel in deze periode nog weinig over de oorlog wordt gepraat, komt er een omslagpunt zodra Wim minder mobiel wordt. Noodgedwongen moet hij allerlei activiteiten laten vervallen. Dit maakt tijd vrij voor een intensieve studie naar de periode 1939-'40. Wim leest vele boeken over de oorlog, ook al rijt dat oude wonden open. Hij wordt daarvan vaak emotioneel. Ook begint hij nachtmerries te krijgen. Hij droomt onder meer dat hij terug is op de Grebbeberg en moet vluchten voor de Duitsers.

Zijn dochter: "Ik dacht er wel eens aan professionele hulp in te schakelen, maar deed het toch niet. Ik denk dat vader daar de persoon niet naar is. Over de emotionele kant van de oorlog en de verwerking er van praat mijn vader alleen met mensen die de oorlog eveneens van nabij hebben meegemaakt."

In 1990 verschijnt het boek 'Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied'. Hierin wordt onder meer beschreven hoe behalve Duitse ook Nederlandse militairen het oorlogsrecht zouden hebben geschonden. Wim maakt zich erg druk over deze passages. "Nou word ik toch weer boos! Er wordt in dat boek nauwelijks aandacht gegeven aan het feit dat onze mensen, die krijgsgevangenen waren genomen, van de moffen hun uniform moesten uittrekken, en door hen met ontbloot bovenlijf tegen eigen vuur werden ingejaagd. Maar wel schrijven ze dat de Nederlandse militairen net zo vaak het oorlogsreglement hebben overtreden als de Duitsers."

Dochter: "Hebben jullie dat dan nooit gedaan?"

Wim: "Oh, natuurlijk niet... Dat deden de Nederlanders niet".

Teun Vermeer: weggestopte emoties

De zoon van de gesneuvelde Jaap Vermeer, Teun, zit in 1947 in de derde klas van de lagere school (tegenwoordig groep 5 van de basisschool), als de vierde klas op schoolreisje gaat naar het ereveld op de Grebbeberg. Omdat Teun's vader hier begraven ligt, mag Teun met de vierdeklassers mee. Het is een bijzonder moment voor hem: voor het eerst in de zeven jaar dat zijn vader hier ligt, krijgt Teun het graf te zien. In 1952 hertrouwt Teun's moeder. "Ik was toen dertien", vertelt Teun. "Van de ene op de andere dag moest ik tegen die man 'pa' zeggen. En hem een zoen geven op z'n stoppelbaard. Ik gruwel nog steeds bij die gedachte. Hij noemde mij Van Beuningen. Waar die naam vandaan kwam, weet ik niet, maar kennelijk had mijn stiefvader moeite met de naam Vermeer. Ook mijn moeder wilde sinds haar hertrouwen niet meer aan mijn vader worden herinnerd. Ze gooide veel van zijn oude spullen weg, zoals de schietprijzen die hij had gewonnen."

Over de dood van zijn vader wordt in het nieuwe gezin niet gesproken. "Ik moest het als jochie zelf maar verwerken".

Na zijn lagere school gaat Teun bij een drukkerij werken. Eigenlijk had hij naar de technische school gewild, om timmerman te kunnen worden. Het mag echter niet van zijn moeder. Zij is bang dat ze Teun kwijt zal raken. Ook later, als Teun oud genoeg is om op een motorfiets te rijden, verbiedt zijn moeder dit. "Je rijdt je hartstikke dood...het enige jong dat ik heb!" Deze overbezorgdheid en verlatingsangst van zijn moeder blijven Teun achtervolgen, tot hij in 1963 trouwt met Johanna Noordam.

Teun bouwt een carrière op als monteur, later als vrachtautochauffeur en buschauffeur. In 1992 overlijdt zijn moeder. "Zij is zelf wel eens naar het graf van mijn vader gegaan, maar nooit met mij samen. Zij kon er niet met mij over praten. Ze duwde al haar emoties weg."

Teun en Johanna scheiden in 1988; zes jaar later hertrouwt hij met Gerrie van den Brink. Gerrie toont veel meer interesse in de in de oorlog gesneuvelde vader van Teun dan Johanna. Gerrie: "Ik had natuurlijk heel veel vragen. Teun antwoordde vaak met 'weet ik niet' en 'daar wil ik niet over praten, dat is geweest'. Ik merkte dat hij de dood van zijn vader in het geheel niet had verwerkt. Hij had, net als zijn moeder, alles weggestopt. Praatte er nooit over. Dat lijkt mij een belemmering om gezond oud te worden."

Ook de familie van Teun heeft de dood van Jaap Vermeer nooit goed verwerkt. Teun: "Zij hebben het stoffelijk overschot van Jaap nooit te zien gekregen. 'Daarvoor is het

teveel verminkt', zei de legerleiding destijds. Dus vonden deze mensen het niet verstandig de nabestaanden het stoffelijk overschot te laten identificeren. Dat betekende dat mijn familie de dood van Jaap voor zichzelf kon ontkennen. Ze bleven hoop houden dat hij op een dag weer voor onze neus zou staan."

Door zo over de voorbije tijd te spreken, wordt er veel in Teun losgemaakt. "Kinderen van gesneuvelde vaders, zoals ik, hebben vaak emotioneel veel weggestopt. Het is belangrijk dat dat ook eens voor het voetlicht komt. Er is al genoeg aandacht gegeven aan de strijd in de meidagen van 1940; aan de nabestaanden en wat zij hebben doorgemaakt nog veel te weinig."

De eerstvolgende herdenking op 4 mei legt Teun voor het eerst van zijn leven zélf een bosje bloemen op het graf van zijn vader. Hij had dat altijd door zijn vrouw laten doen. Bij het graf mompelt Teun geëmotioneerd: "Hier pa, deze zijn voor jou."

Johan Heinen: "Je moet relativeren"

In maart 1945 wordt Silvolde bevrijd door Engelse en Canadese soldaten. Johan Heinen ziet vanuit zijn schuilplaats eerst de Duitsers door de weilanden vluchten, en even later een tank met een ster en drie Engelse carriers oprukken. Er wordt over en weer geschoten: "De kogels vlogen mij om de oren. Het dak van het huis van mijn oom stortte in na een granaatinslag", herinnert Johan zich.

Na 1945 gaat Johan, via zijn verzetsgroep, in militaire dienst bij het Dutch National Battalion (DNB). Het DNB bestaat uit allerlei verzetsgroepen uit de Achterhoek die zich tot één bataljon hebben gebundeld. Johan wordt opgeleid om mijnen te ruimen. Hij blijft in dienst bij DNB tot eind februari 1948. Daarna wordt hij chauffeur bij een busmaatschappij, waar ook zijn voormalige verzetscommandant werkt.

Tijdens de opbouwperiode is er geen tijd om over het verwerken van de dood van de oorlogsslachtoffers te praten. Johan: "Het was werken, werken, werken. Je had toen geen vijfdaagse werkweek zoals nu, maar je moest vijf en een halve dag werken, soms zes. Als je 's zondags vrij had, gebruikte je die dag om bij te slapen. Niemand had aandacht voor het leed van de nabestaanden van oorlogsslachtoffers. Er werd gewoon niet over gepraat. Achteraf denk ik wel eens: wat een rottijd was het toen."

In 1956 trouwt Johan. Na acht jaar huwelijk krijgt zijn vrouw kanker: zij sterft in december 1964. In 1967 trouwt Johan opnieuw: nu met Josien, zijn huidige vrouw.

In 1978 wordt Johan ziek. Hij wordt medisch afgekeurd en mag niet meer werken.

"Opeens had ik alle tijd. Ik vloog tegen de muren op. Ik ben toen meer over de oorlog gaan nadenken. En over de dood van mijn broer. Ik kreeg de kans om dat van meerdere kanten te bekijken, te relativeren. Jan is vanuit een boom beschoten: hij kon geen kant meer op. Mijn broer heeft gewoon pech gehad. En ik geluk: ik heb de oorlog overleefd." Vanwege zijn ziekte bezoekt Johan voor het eerst een psychiater. "Die man bracht mijn kwaal - een ontstoken dikke darm en nierstenen - in verband met de oorlog. Als een resultaat van alle spanning die ik destijds had ondergaan.

"Maar hij zei ook: 'Johan, jij hebt geen psychiater nodig om de dood van jouw broer te verwerken. Je hebt het zelf al verwerkt.' Inderdaad berust ik in de dood van mijn broer. Als ik dat niet had gedaan, was ik denk ik door het onverwerkte verdriet niet zo oud geworden."

Lezen

Ook gaat Johan tijdens zijn ziekte boeken lezen over de meidagen in 1940. "Voordien dacht ik: dat is geweest, voorbij. Er is geen reden om er weer in te duiken. Maar nu ik een paar boeken heb doorgenomen, kan ik de oorlog in een groter verband plaatsen. En dat helpt bij het begrijpen ervan."

Johan gaat één keer per jaar, tijdens de herdenking van 8 RI, naar de Grebbeberg. "Het is een soort bedevaart. Ik beschouw het als de plek waar mijn broer is gesneuveld. Ik kijk dan naar zijn graf. Alles went: het is gebeurd, het heeft verder geen betekenis meer. Ik zeg dan: 'Hier ben ik weer. Volgend jaar misschien niet meer, wat wie weet ben ik dan ook dood.' En dan weer naar huis. Sommigen kunnen er niet zo mee omgaan. Mijn moeder bijvoorbeeld is nooit meer de dood van haar zoon te boven gekomen. Zij heeft het dan ook nooit kunnen opbrengen naar de Grebbeberg te gaan."

De laatste jaren praat Johan wel eens over zijn broer met oud-strijders die de meidagen in 1940 hebben meegemaakt. Aan deze Wapenbroeders kan hij dingen zeggen die hij niet aan iedereen vertelt. "Andersom gaat het net zo. Iemand van de Wapenbroeders vertrouwde mij toe dat hij bij vliegveld Ypenburg heel wat Duitse parachutisten had doodgeschoten. Dat had hij jarenlang verzwegen: hij was bang als moordenaar te worden bestempeld. Maar tegen mij durfde hij het wel te vertellen. Iemand die dit soort situaties zelf heeft meegemaakt zal zeggen: dat is begrijpelijk." Johan neemt de Duitsers niets kwalijk. "Nog steeds niet. In 1949 moest ik met mijn bus naar Elten, een plaatsje dat net was teruggegeven aan Duitsland. Het was de eerste keer na de oorlog dat ik weer in Duitsland kwam. Dat vond ik wel raar: het was toch onze bezetter geweest. Maar aan het Duitse volk heb ik nooit een hekel gehad. Zelfs niet aan de Wehrmacht: dat waren soldaten die gewoon de oorlog in moesten. Jonge jongens van een jaar of achttien, negentien. Die jeugd wist niet anders, die kon je niks kwalijk nemen. Wel had en heb ik een gruwelijke hekel aan de nazi's en de SS. In 1957, tijdens een vakantie, kreeg ik een keer pech met de auto in Duitsland. We moesten in een hotel overnachten. In het hotel, bij de open haard, zat een oude man. We raakten in gesprek over de oorlog. De man vertelde dat hij als Wehrmachtsoldaat bij Stalingrad gelegerd was geweest. Hij vroeg aan mij: 'Und wo waren Sie im Krieg?' Ik antwoordde zonder er bij na te denken: 'In het verzet'. Toen gaf ie me een hand. Hij zei: 'Dan ben je een goede Hollander.' Hij had ook niet zo'n hoge dunk van de SS, en van wat ze Holland hadden aangedaan. Die oude man had het gevoel dat de Duitsers heel wat goed te maken hadden bij de Nederlanders..."

MILITAIR EREVELD GREBBEBERG

Jaap Vermeer en Jan Heinen liggen beide begraven op het militair ereveld Grebbeberg. Vermeer in rij 6, grafnummer 26; Heinen in rij 2, grafnummer 3. Deze begraafplaats is direct na de strijd in de meidagen van 1940 ingericht: in eerste instantie voor zowel Nederlandse als Duitse in de strijd gesneuvelde militairen. Na de oorlog zijn de stoffelijke resten van de Duitsers overgebracht naar de Duitse militaire begraafplaats in Ysselsteyn (Limburg). De begraafplaats op de Grebbeberg werd ingericht als Nederlands ereveld. Op het terrein verschenen in de loop van de tijd herdenkingsmonumenten voor de oorlogsslachtoffers.

In 1952 werd het beheer en onderhoud van het ereveld door het toenmalige Ministerie van Oorlog overgedragen aan de Oorlogsgravenstichting in Den Haag. De Oorlogsgravenstichting was al in 1946 opgericht met het doel Nederlandse oorlogsgraven - waar ook ter wereld - aan te leggen, in te richten, in stand te houden en te verzorgen.

De Stichting wordt door de rijksoverheid gesubsidieerd. Oorspronkelijk was het de bedoeling om door middel van een inzamelingsactie een bedrag van vijf miljoen gulden bijeen te brengen, zodat van de rente van dit kapitaal de werkzaamheden in lengte van dagen zouden kunnen worden uitgevoerd. Dit plan bleek in het naoorlogse arme Nederland een illusie.

Momenteel beheert de Oorlogsgravenstichting twee erevelden in Nederland: militair ereveld Grebbeberg en ereveld Loenen (gemeente Apeldoorn). Het militair ereveld Grebbeberg is de laatste rustplaats van de ruim 400 militairen die in mei 1940 sneuvelen bij de gevechten op en rond de Grebbeberg. Sinds de oorlog vinden hier regelmatig herbegravingen plaats van militairen die ergens anders in Nederland tijdens de meidagen zijn gesneuveld. Inmiddels telt het ereveld meer dan 800 graven. Ieder jaar leggen op 4 mei, om acht uur 's avonds, de legerleiding en militaire instellingen kransen bij de graven. 8 RI herdenkt zijn gevallenen iedere tweede pinksterdag - de dag dat het regiment in 1940 door de Duitsers werd overrompeld.

Voorlichting

Omdat de generatie die de oorlog heeft meegemaakt ons langzamerhand ontvalt, is voorlichting een belangrijke zaak. De Stichting beschikt over een website (www.ogs.nl) met uitgebreide informatie over haar werkzaamheden. Op deze website kan de bezoeker onder andere het slachtofferregister raadplegen waarin de personalia van ongeveer 180.000 Nederlandse oorlogsslachtoffers zijn opgenomen.

BRONNEN

Interviews

Geïnterviewden:

De heer A.J. (Johan) Heinen

De heer N.W. (Wim) Lingen

De heer T. (Teun) Vermeer

De heer J.R. (Jan) Schoeman, hoofd Afdeling Communicatie / Maatschappelijke Erkenning van het Veteraneninstituut in Doorn.

Archieven

Bureau Registratie Ontslagen Personeel, Ministerie van Defensie, Kerkrade
Centraal Archiefdepot, Ministerie van Defensie, Rijswijk
Instituut voor Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht, Den Haag
Oorlogsgravenstichting, Den Haag

Literatuur

H. Amersfoort, P.H. Kamphuis (red), Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied, Den Haag 1990

W.F.J. Boeijen, Vliegen en vechten bij de Maas 1940-1945. Oorlogsgeschiedenis op de grens van Noord-Brabant en Gelderland, Westervoort 2004

Robert Jan de Boer, Ouwehands. Een dierenpark in oorlogstijd, Amsterdam 2004

E.H. Brongers, Grebbelinie 1940, 1971

E.H. Brongers, De slag om de Grebbeberg, 1990

Fragen an die deutsche Geschichte (English edition), Bonn 1984

L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Den Haag 1969-1982, deel 3.

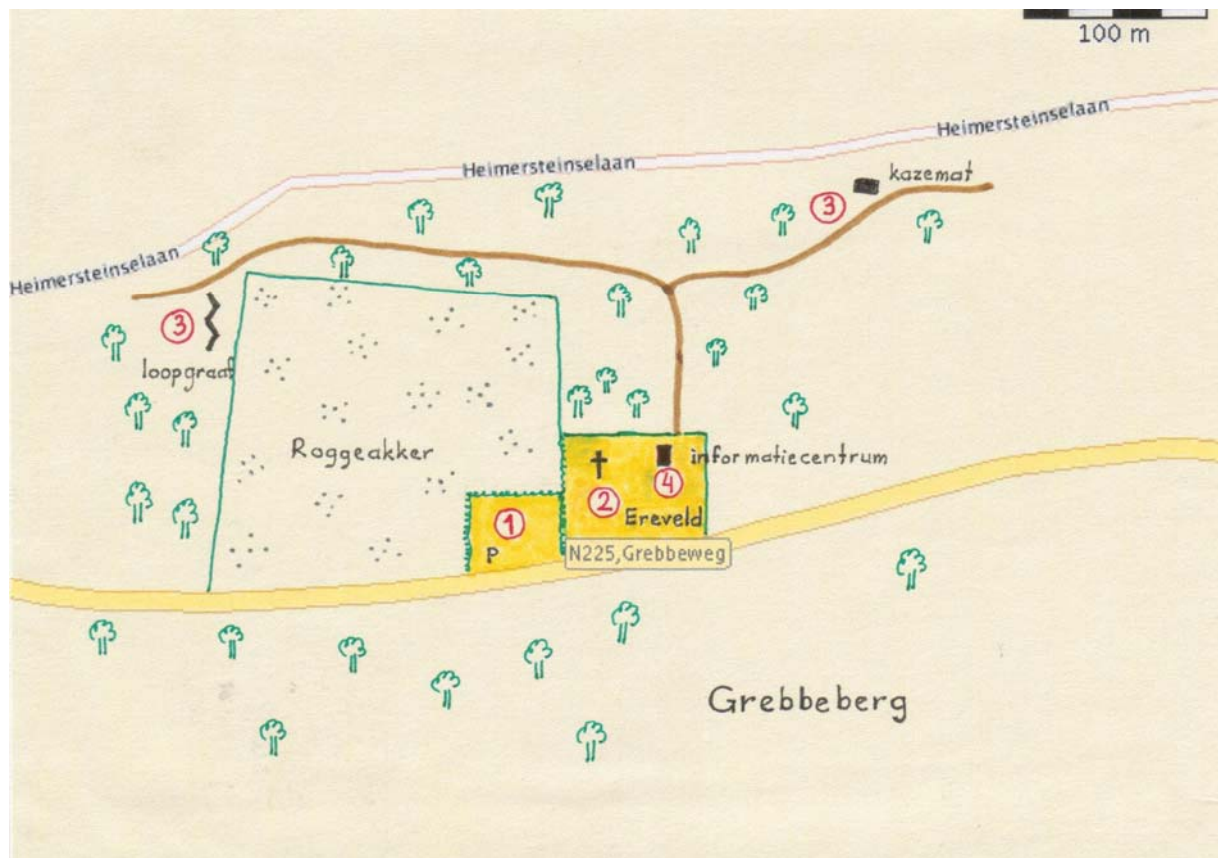
Internet

www.grebbeberg.nl

www.ogs.nl

www.veteraneninstituut.nl

Plattegrond

- ① Parkeerplaats
- ② Militair Ereveld Grebbeberg
- ③ Kazemat en loopgraaf in de stoplijn
- ④ Informatiecentrum met tentoonstelling *'Daar spraken wij nooit over'*